ITOPYS
ZERWONOJI
ALYNY

LWÓW
CZERWIEC
1939

Літопис Червоної Калини

Opłata pocztowa uiszczona gotówką

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

XI. Річник

Nr. 6. LITOPYS CZERWONOI KAŁYNY 1939

ЧИСЛО 6. ЧЕРВЕНЬ 1939

Присяга похідного куреня 24. п. п. в Коломиї перед відходом на фронт

(Світлина з „Альбому УГА", що саме друкується у В-ві „Червона Калина").

На панцирці під Хировом

Родина Лянгів при УГА. Стоять від ліва: 1) сот. Жигмонт Лянґ — кмдт. ґрупи Крукеничі УГА.; 2) отаман Фердинант Лянґ — кмдт. артилерії III Корп. УГА.; 3) булавний Ґустав Лянґ. Сидять від ліва: 4). Емілія Лянґ — 5). Каролінa Лянґ — урядничка військових канцелярій III Корп. УГА.

Спомин

Написав: *Іван Садлич, б. чет. УГА.*

Дня 3 листопада 1918 р. четар Осип Бережницький, хор. Іван Садлич, хор. Дмитро Кульчицький, ст. десятник Вовчко і 10 стрільців, між котрими були Рудзінський ученик, Степан Качмар з Кульчиць, Головей зі Сільця й 7 інших, зібралися передполуднем на залізничім двірці в Самборі, щоб зладити панцирний поїзд. Взяли одну плятформу, на ній поставили один скоростріл. Потім припяли зовсім неопанцирений паровіз, відтак один критий віз. Внутрі виложили на висоту одного чоловіка 4 мм. бляхою, котру дуже легко перебивала крісова куля. За тим слідував ще один критий віз, призначений: половина на харчівню,

Підхор. Юліян Костюк.

а половина на майстерні приладдя. 4 листопада в 14 год. машиніст Бойкевич і помічник його Скірник запалили у паровозі, зробили пару.

Приказ був: Бережницький комендантом панцирного поїзду, Садлич його заступником, командантом скоростріла й цілої крісової амуниції. Через стації Бісковичі, Воютичі приїхали до Глубокої. На стації Глубока стрінувся панцирний поїзд з підполк. Антоном Кравсом, котрий власноручно розкручував залізничі шини, мовляв, мусів це зробити, бо зі сторони Хирова підїзджає панцирний поїзд противника. Очевидно, що п. полк. Кравс вже вибрався з кількома стрільцями, щоб противникові перетяти шлях. Настала радісна хвиля, ми здали звіт зі своєї дороги, пплк. Кравс запізнався зі залогою цілої панцирки. Від тепер пполк. Кравс обняв команду над тим фронтом під назвою „Команда Ґрупи Кравса під Хировом".

Було вже около 16. год., коли зі сторони Фельштина, й рафінерії Глубока, посипався рясний крісовий й скорострільний вогонь від противника. Притім підїздив панцирний поїзд. Видко було, що й добру гармату мав. Ми всі зорієнтувались, що буде нерівний бій. В нас стан 18 мужа, 12 кр .ів, скоростріл й до 60 ручних ґранат. До крісів і скоростріла було досить набоїв Противник мав на тім відтинку доброї пів сотні в розстрільній з крісами й двома скорострілами, бо чути було часом в один час 2 скоростріли. Відтак правдивий панцирний поїзд, на нім кілька скорострілів і гармату, і багато більшу від нас залогу панц. поїзду. З нашої сторони був приказ: сміло в бій розстрільною. Остав лиш один машиніст, котрий хвилево відїхав троха взад а 17 нас обсадило залізничий двірець Глубока. Отже 12 крісів і скоростріл і 60 ручних ґранат.

З конечности удержання того відтинка зачали ми маскувати велику силу і перевагу над ворогом. Від часу до часу переносили скоростріл в ріжні місця, наче б в нас було кілька скорострілів. Крісовий вогонь був ґустий, а від часу до часу викидали ми по кілька ручних ґранат нараз і це викликувало у противника замішання. Противник нещадив гарматніх куль, яких на жаль у нас небуло. Всеж около 19 години ми відбили наступ на яких 9 км. і посунулися з Глубокої до Фельштина, заняли ціле місточко-Посаду фельштинську, залізничий двірець й дальше заняли Гордовичі й двірець у Гордовичах, а вкінці ціле село. Від часу

до часу і наш машиніст підкладав вугілля й гачком їздив по рушитах у паровозі. З комина тоді сипались мільйонові іскри начеб це був незнати як сильний панцирний поїзд.

Коло 22 год. наша розвідка принесла першу вістку, що противник на відтинку відступив, а зупинився аж у Хирові. Отже коло 14 км. прогнали ми противника, хоча багато численнішу силу мав від нас. Від того часу наш сталий осідок був на заліз. двірці Глубока. Фронт був кінець Посади Хирівської, потім ок. 4 км. вільна смуга, а дальше слідував наш фронт кінець Слохині, початок Гордович. Команду самого двірця обняв чет. Осип Терлецький. Поїзди курсували частіше — сили збільшалися. Харчівню обняв чет. Карло Коберський.

В міжчасі панц. поїзд дістав одну 8 цм. гарматку, котрою проводив чет. Аспельмаєр з Чернівець (мати українка, батько кольоніст німець), зміцнено скоростріли, вже було їх 7. В продовж тижня устійнено позиції. Приїхав сотник Сенечко з батерією, котра стояла у Посаді Фельштинській й у Гордовичах. Панцирний поїзд числив при кінці листопада 3 старшин, 5 підстаршин, 64 стрільців, 2 машиністів, 54 крісів, 7 скорострілів і гарбора, а команду на тім фронті обняв сотник пізніше отаман Шебец. В тім часі було вже на тім фронті около 2 курені: Це стан з 30 листопада 1918 р. Зпочатком грудня збільшився фронт і стан на цілім фронті.

Одного мрячного дня падав сніг з дощем, а вкінці сам сніг. Ми дістали рано приказ іти вперід й заняти Хирів. Цього ми вже й хотіли, бо вже за довго було бурлакувати. І сталося диво: вперше коло 10 рано зачав ворог на нас наступ підійшовши вже до Слохинь. Тоді курінь в Гордовичах зробив протинаступ, котрий тревав від полудня до 18 год. Найбільший наступ був на горі (Радич), котра тягнеться від Гордович до Слохинь і Хирівської Посади. В тім наступі брали участь вже всі частини, які були на тім відтинку — а по зміцненню було около 3 курені. Панцирний поїзд відіграв тут найбільшу ролю. Він розвів енерґійну акцію у формі сильного наступу і розвідчої стежі, котра йшла по обох сторонах залізничої дороги на просторі около 2 км.

Коло 18 год. на обох фронтах було тихо. Противник уступив. Однак і наш фронт чогось з остраху почав уступати — видно стратив злуку та орієнтацію. Залишився лиш посередині у Слохинях стар. десят. Кульчицький, котрий від панц. поїзду пішов на право коло 3 км на розвідку. Застав там лиш десятн. Чуквінського з кільканацятьома стрільцями. Вони стрінули якусь сотню, яка відступала. Тоді Кульчицький порадив, щоби не йти в зад, лиш задержатися, а по спромозі йти вперед за противником, коли він уступив і нема його. Сам Кульчицький вислав дес. Чуквінського дресиною (візок на шинах) по панцирний поїзд, котрий хвилево відїхав набрати води до паровоза. Відтак стрінулась друга сотня під проводом чет. Білинського і хорунжої Савицької, які також непотрібно були у відвороті. Ст. дес. Кульчицький запитав де йдуть, притім згадав, що фронт вільний і що вони стратили злуку, радив щоб у Слохинях задержатися на хуторі, що незабаром приїде панцирка і будемо всі певно у дальшім наступі, бо ворог цілком певно є аж у Хирові. Слід зазначити, що панцирний поїзд на фронті то чинник підбадьорливий.

За нецілу годину приїхав панцирний поїзд, привіз зі собою кількох старшин і більшу скількість стрільців. Тоді вже всі рішили за всяку ціну здобути й забрати Хирів. В міжчасі ст. дес. Кульчицький передерся у темряві до Хирова себто до кінця Хирівської Посади і при помочі кількох стрільців устійнив на розвідці, що і в Хирові нема вже противника й що Хирів майже вільний. Тепер вже сміло пішли всі вперед на цілім фронті і коло 23 години заняли Хирів місто і оба залізничі двірці. Тут слід підчеркнути, що заняття Хирова значило цілковите ослаблення фронту противника, бо хто мав Хирів як залізничий трикутник: Хирів-Самбір, Хирів-Перемишль, Хирів-Сянік, той був паном ситуації. Заняття Хирова було для нас побідою. За цей важний момент на фронті слідували похвали і декого подано до відзначення й посунення їх ранґи і так: Хорунжого Садлича до четара, ст. дес. Кульчицького до бунчужного. Було багато посунень і між підстаршинами та стрільцями.

По здобутті Хирова потрібна була вже друга панцирка. Начальна команда вислала бунчужного Кульчицького до Дрогобича, до рафінерії Польміну, щоб припильнувати зладження другої панцирки, з котрою вже сам Кульчицький приїхав. Другий панцирний поїзд мав вже дві гармати, а паровіз добре окутий грубою сталевою бляхою і 2 ваґони опанцировані. Кульчицький приїхав з тою панциркою до Хирова. Команду над новою панциркою обняв четар Іван Садлич, разом з бунч. Кульчицьким. Тим панц. поїздом здобували Старяву, Коростенко й Устрики дол. Старою панциркою їздив дальше четар Бережницький з чет. Аспельмаєром на Добромиль, Нове Місто, Нижанковичі, Германовичі аж під Баконьчичі. Їздили відтак і на переміну обі панцирки в разі потреби.

Три тижні держався Хирів. Однак противник бачив, що втрата Хирова дуже ослабила його фронт і еґзистенцію на Хирівському відтинку. Часом треба було перевезти залізничою дорогою якусь підмогу на фронті противника і тоді замість через Хирів їхати кільканацять кільометрів, мусів він їхати окружною дорогою кількадесять кільом. Тоді противник зібрав силу і несподівано ударив на нас зовсім неприготованих на наступ. Майже всі були перетомлені на фронті вже довго без зміни, в додатку неодержували більшої підмоги, а навпаки наші сили маліли. Тоді майже вся наша піхота під сильним натиском наступу уступила. Останні лишень два панцирні поїзди здержували наступ противника. Одначе і панцирники мусіли уступити, бо противник гарматним вогнем переривав залізничу дорогу. Часом траплялось, що в ночі противник гарматньою кулею вибив кратер і перервав залізничу дорогу. Цілий фронт посунувся тепер до попередніх позицій, себто з осідком до Глубокої. Фронт, Посада Хирівська - Гордовичі. І так перебували обі панцирки у Глубокій майже безчинно до трьох неділь.

Перший день у Ґмінді

Уривок із споминів.

Написала: *Ірина Олеськова*

Липень, 1916 рік. А тепер уже 1934*). Вісімнацять літ, — а цей вечір памятаю краще, як позавчорашній.

Тихо тепер у моїй хаті. Десь там дзвонять дзвіночки — та не до мене їдуть гості. Є доволі часу кликати минуле, — тимпаче, що теперішне... та пек йому.

Мої діти далеко — Господь високо — тяжко жити.

Причувається срібний голосочок, що дзвонить сумну пісню. Хто це? чий голосочок? Це моя маленька донечка співала так колись:

„Засумуй трембіто
Та по всьому світу —
Що не стало Галичанам
Сорок тисяч цвіту!"

Кому вона тепер співає? А може нема вже голосу? Не знаю хто її навчив цієї пісні — але зле навчив. А може автор зложив її за скоро — а може не дочислився? А може ніколи не чув про Ґмінд. Хіба не чув. Певно не чув, то розкажу. Богато людий вже розказувало про Ґмінд. От наша письменниця п. Катря Гриневичева зложила жахливі картини, а так майстерно, що серце завмірає, як їх читаєш. Я так не зложу. Я не письменниця і ще до того — як мовляла пані Катря: „струни моєї душі построєні з волової шкури". Так і називала вона мене все „грубошкура". А може мої очі інакше бачили?

Всеж розкажу. Колись мої діти прочитають і згадають мене, бо більше їм нічого не оставлю на памятку. Біда лиш, як це розказати? Якщо розкажу правду — вийде пашквіль, а не хочеться нікому злого слова сказати — закрию правду, вийде картина, а я не письменниця, картин не вмію складати. Хіба — але щож, не маю полотна, щоби закрити деякі картини. Мої верети такі діраві, що все крізь них видиш! Але якось спробую.

Тож було це 24. липня 1916 р. вечором.

Absteigen — Absteigen Висипалися з вагонів жінки — скитальці — жінки і діти. По довгій дорозі спочинуть, наїдяться до сита.

Сонце заходило — як там — як там у рідних селах! Бувало в той час вертаються жінки з своєї а то й чужої ниви — цеж жнива!

Пшеничне колосся гнеться до землі, нема його кому жати. А трави буйні, зелені — зіллям заквітчані — нема їх кому косити.

А вишні — черешні, солодкі — доспілі — нема їх кому зривати.

Уставили нас чвірками, веліли йти. Обступили довкруги високі драби в урядових шапках. Хто це? Це такі наші люди, що попали в табор — переважно інваліди, але такі здорові, що аж любо дивитися. А може нам так лиш здавалося. Це „панове секціони".

Сонце хилилося к'заходові, як ми рушили зі стації. Дивилось на нас страшне — червоне — може криваві сльози лляло над нами? А може з сердечного сміху почервоніло? Ми йшли серединою дороги через місто. Хідниками проходжувались гарно одягнені пані і мужчини — багато мужчин, якось значно більше як у нас. Приставали, показували на нас і говорили: „mein Got, mein Got, wiederum Flüchtlinge aus Galizien" Жалували нас, бачте! У кожної з нас дитина на руках, або на плечах! Цитьте діти, не плачте, зараз спочинете! Поруч мене йшла жінка з хлопчиком на руках. Склонив сердешний ясну, кучеряву головку на мамине плече, спав.

Гарні, гарно одягнені жінки кидали в нас квітами — одна квітка впала на сплячу дитину.

„Кинуло би тебе в пропасницю, фльондро одна — кидає — кидало би твоїми дітьми. У нас не такі квіти, не такі — Васильку мій, Васильку" — кричала й рівночасно плакала жінка.

„Тихо будьте, дитину збудите", сказала я її тихо.

Жінка подивилася на мене. Чи 20 літ у неї чи 70? Лице жовте, очі запали глибоко, уста сині дрижали.

„Дитину збуджу — овго! не спить моя дитина, а конає. Васильку мій, Васильку"!

Великі сльози капали на чужу землю.

Ми йшли — недалека дорога зі стації до табору, може $1^{1}/_{2}$ км., а годі її перейти. Страшна дорога.

Ти знаєш її, ту дорогу Маріє — Мати Христа. Ти йшла нею до хреста Твойого Сина.

—o—

Висока залізна брама, в брамі варта. По боках доми вартові. На брамі напис K.u.k Baracken lager, Gmünd. Широко відчинена брама гостинно приймала нас. А як ми переходили ту браму,

*) Блп. Ірина з Будзиновських Олеськова, якої уривки зі споминів тут друкуємо, уродилася 19 8. 1887 р. в Мокротині повіт Жовква, а померла нагло на серце дня 1. X. 1937. в Жабокриках на Волині в домі своєї доньки, учительки Софії, відданої за православного батюшку о. Алексія Уловича.

Семинар Рідної Школи у Львові покінчила в 1906 році і по матурі вчителювала в Любичі, а потім жила у Львові, де заробляла лекціями. Першу інвазію перебула в Станиславові, а в році 1916. дістала учительську посаду в Ямнім на Гуцульщині. При кінці шкільного року 1916., коли вже було чути гарматні стріли, разом зі своїми дітьми виїхала і по двотижневій подорожі опинилась в Ґмінді. Там була два роки і в році 1918 вернулася до Галичини, та знову одержала учительську посаду в Назавізові надвірнянського повіту.

На цій посаді була 1-рік, а перед переходом українських військ за Збруч осіла в Чорткові, де перебувала аж до року 1931, працюючи у всіх культурно-освітніх товариствах, а головно в заснованім нею Союзі Українок, якого була довголітньою головою За перших початків польської влади заложила горожанський комітет, та несла поміч всім арештованим. Увесь час утримувалася виключно з приватних лекцій і поправді жила враз з своєю родиною в крайній нужді.

В році 1931. виїхала до Татарова, де дальше утримувалася з приватних лекцій, научаючи малих гуцулів, за що одержувала помешкання і ріпу (бараболю). В Татарові написала свої цікаві і живі спомини, однак не мала відваги післати їх до друку. Останні три роки життя перебула в домі своєї доньки в Жабокриках де й похоронено її в православнім обряді при великім здвизі православного священ-

то дзвони задзвонили. Чи нас вітали? Чи кликали людей молитись Богові? Чи може Васильковї дзвонили. Для нас тут все даром, навіть подзвіне.

За брамою бараки — бараки — бараки.

Нас задержали коло якоїсь меншої брами. Відчинилася, а як ми всі перейшли, зачинилась за нами. Що це, гюрма? Невжеж ми всі арештовані? За що? Чому? Та ні, це не тюрма, це кварантанна. Це знані кожному збігцеві „бараки за дротами". А властиво не кожному — знані вони лиш нашим селянам — інтеліґенти мало з ними мали до діла. Лиш дехто попав сюди. Барак — довга шопа, невиправлена ні зверха ні в середині. Четверо дверей, а за дверима великі, хто його зна, як це назвати: кімнати, не кімнати, стайні не стайні, бо без жолобів. Звали їх цимрами і це найкраща назва. Секціони-доглядачі розділили нас по тих „цимрах", а самі пішли. Секціони це була наша безпосередна влада. Наші хлопи в шапках з німецькими написами. Секціонові був приділений лися. Тоді з уст секціона посипались слова, яких я й між Москалями не чула, а вони славні на цілому світі з лайки.

Жінки рушилися, втирали запасками менажки і ложки і чергою підходили до пана секціона. Він набирав з кітла хохлю якоїсь юшки і сипав в менажку.

„А хліб де?" запитала якась жінка. Пан секціон впав в страшну злість: „Тепер хліб, а може печені хочеш, пекли би чорти твою душу, ти мантелепо — ти будеш мене вчити коли хліб давати? Обізвися ще котра, то я вас навчу, я вам покажу, хто тут пан".

Не даром всі говорили, що в мене велика злість. Доки слухала, то слухала, а як стало забагато, взяла поліно, що лежало біля кухні і пустила в голову пана секціона.

Він зверещав як несамовитий, а жінки за моїм приміром кидають чим попаде, навіть менажками з юшкою. За хвилину в барак війшов якийсь пан в мундурі і в шапці, а за його плечима крився

Виселенці знад Стрипи Рік 1916

барак, в якому він мав держати: „рихт і порядок". В цимрі нема нічого, лиш причі на долині — причі на горі. На середині комин з великими кухонними бляхами — і більше нічо. Чого ж більше треба галицькому збігцеві?

Незабаром привезли наше „майно" — скинули під бараком і пішли. Прийшов якийсь молодий панок, списав нас і пішов. Прийшов знову якийсь чоловік, дав нам по менажці і бляшанці, ложці і пішов. Опісля ще принесли випхані сінники-штрозаки і на кожну душу два коци і також пішли.

Жінки складали на причах сінники один біля другого, з одного коца звивали подушку, а другим накривали ту постіль. Я очевидно так само. Діти падали як сніпки і засипляли, а декотрі плакали „їсти".

В відчинених дверях зявилися люди з величезним кітлом і наш секціон, високий, чорний драб з великою хохлею в руці. Грімким голосом крикнув: „минаж" — і спустив хохлю в котел. Жінки, чи не голодні, чи не чули, якось не спішинаш секціон. — Шпехтір — шпехтір — шептали жінки. Пан інспектор зблизився до мене: „що ви тут якісь авантури робите? як ви сміли кидати в секціона поліном? я вас тут зараз..." але я йому перебила: „будь ласка скажіть, хто ви є і яким правом приходите сюди" — „Я інспектор" — Ну, як так, то поучіть своїх людей, як мають поводитися і зараз мене звідси випустіть і щоби я більше не виділа ані вашого секціона ані вас". Жінки піднесли крик: „так, так, зараз нас випускайте, чого нас заперли за дротами? Що ми звірина, чи що? І юшку їжте самі і своїм дітям давайте. Випускайте, бо спалимо барак". Ці слова зробили вражіння на інспектора і почав нам пояснювати, що це від нього не залежить, що приказ приділити нас в бараки „за дротами" видав начальний лікар, а то тому, що в транспорті була тяжко хора дитина, яка вже вмерла. Інспектор був чемний і поводився з нами добре. І справді, щож він міг порадити, як дістав такий приказ? „Давайте сюди доктора, того шефгерца, ми з ним побалакаємо",

кричали жінки. „Бийтеся Бога, жінки, тож вечір, пан доктор вже дома — завтра прийде", — але жінки не слухали: „шефгерца сюди, бо спалимо барак". Інспектор з жалем звернувся до мене: „видите, що ви наробили — бунт, ще того не було. І що тепер буде?". „Нічого не буде, пришліть того начального лікаря сюди, може якось намовимо його, щоби нас випустив". „Ні, це неможливо, шкода балакати, кварантанну мусите відбути" говорив інспектор, але ніхто його не слухав — „спалимо барак — спалимо барак"! кричали жінки.

Може за годину прийшов начальний лікар. Діти вже спали, десь там під стелею блимало слабе електричне світло, відчинені двері і малі віконця так мало впускали повітря, що ми дусились. Діти кидалися крізь сон — кричали, плакали — це язву табору, блощиці, кинулися на їх тіло. Ми сиділи на причах і говорили. Декотрі жінки вже були в таборі, як не в тім, то в другім і знали всі баракові порядки. Вони поучували нас. Одна говорила: „Я вже так від 14-го року валяюся на чужині, то знаю всі тоті бараки. І кажу вам, що нема гіршого як тоті Ґвінта. Правда і та цегольня, щоби запалася, то пекло, але там є один наш таки священник, що дуже старається за людий і не дає кривди зробити. Мені Богу дякувати не було там зле, але як найде народу, то старих відсилають сюди". „Добре вам балакати, що в цегольні такі гаразди, як ви були самі в собі, без дітей — але посидьте там з дітьми, то побачите".

Ми й не чули, як ввійшов хтось до бараку. „Що тут за авантури робите? га? чи подуріли, чи що? полінами кидати в чоловіка? а якби вбили? га? кримінал! А де то тота бунтівничка? — говорив якийсь грубий пан в білому плащі з відкритою головою, на якій червоніло волосся. Кричав, але голос його був більше лагідний як грізний і ми зовсім не збентежилися.

„Ну, хотіли ви начального лікаря, маєте — я є д-р Ціпановський, говоріть, чого вам треба, але не бийте!" Сказав це так смішно і таку зробив до того міну, що всі засміялися. Жінки почали кричати, але він перебив: „Най говорить та, що бе". Отже я сказала, що поведінка секціона вивела мене з рівноваги і якось поліно само вихопилося, але нічо не сталося — дальше, що їда-минаж це не їда, а якась брудна вода, годі, щоб люди це їли і це, що ми абсолютно не хочемо сидіти в замкненому бараку, бо всі ми здорові і ніякої кварантанни нам не треба. В бараку страшні блощиці — і я підвела лікаря до найближчої сплячої дитини, яка кидалася і кричала. Справді навіть по блідому личку мандрували блощиці. Д-р Ціпановський стояв хвилину, дивився на дитину, а там сплюнув і під носом сказав: „Най то шляк трафить". Потому звернувся до нас: „Слухайте, баби, на розум до вас говорю — заждіть до рана. Рано прослідимо, чи нема між вами хворих, чи не маєте вошей, потому підете до купелі і пущу вас звідси під ліс. А як спалите барак, то невелика шкода, бо він паршивий, але це вам нічого не поможе, бо є слава Богові багато бараків. Цей загасять, а ви підете до другого. Добре, що сказали, то вже вас тут припильнують. Бувайте здорові — завтра рано прийду".

На відхіднім звернувся до мене: „Ну, з такими, як ви — не гнівайтеся — постріленими, нема що говорити, бо бють — я казав вам дати ліжка і можете собі післати секціона до кантини, щоб вам приніс, що там хочете. Добраніч".

За хвилину секціон вносив ліжка. Ми поклали на ліжках дітей, а самі дальше балакали. І цілу ніч блимало світло в нашому бараку. Жінки оповідали свої переживання, свої терпіння, а терпіння ті були такі тяжкі, що мороз переходив поза шкуру. От ця втратила вже цілу рідню — тамтої одинокий син згинув в Італії — цій ще в 14-ому році шрапнелі розбили хату, а в хаті 2 дітей — і так без кінця. З цілої громади може 3—4 жінки щойно зачинали свою тернисту дорогу. До них і я належала.

Скоро світ побудились діти і всі закричали „їсти". В бараку були поліна і пака вугля — жінки затопили — але що варити? Кожна поставила менажку з водою — я в своїй запарила чай, всипала решту цукру і так ми напоїли найменших дітей.

Сінник позастелювали деками і вийшли всі до студні митися. Над табором підносилися дими, мряка, повіяло гнилим воздухом, з сусідних бараків розносилися крики, плачі і проклони — секціони ґорлали як скажені, жінки старалися їх перекричати.

Мої діти перелякано розглядалися, а найменший безнастанно шептав: „Хочу до дому, до дому".

Принесли снідання. Великий котел, велика хохля і кіш з хлібом. Секціон набирав хохлею з кітла якийсь теплий плин і кожному вливав хохлю в менажку, а його помічник роздавав хліб. Як прийшла черга на мене, секціон похилився і шептав: „А я вам за свої гроші купив булок, бо чую, що ви дуже люті, то вас дуже шаную і будьте вибачні" — щойно тоді я побачила, що то інший чоловік — вчорашній пішов в дубину.

По довгих церемоніях взяв гроші за булки і витягнув пачку тютюну. „Той казав, що ви фурт тримаєте дзиґар в роті, то нате вам пачку — а як шпехтір прийде, то скажіть, що я дуже чемний, бо вони казали, що як буду до бабів пискувати, то зараз марш з секціона".

По сніданню алярм: „люди до фекції". Питаю, що то таке фекція? Купіль — кажуть. „Будуть нас купати, а як найдуть воші, то коси муть втинати", пояснює одна з жінок. Уставили нас чвірками і повели до купелі. Брудні, босі, обдерті йшли ми в проміннях ясного сонця. Дивилося на нас і наче питало: „Що ви тут робите, куди йдете?" Чи там у рідному краю нема чистої водиці, чи висохли Ваші річки, що ви аж сюди заблукали такі брудні, такі нещасливі?"

Привели нас до великого бараку і в сінях уставили — з кімнати вийшли сестри в білих одягах і білих чіпочках на голові і кудись нас повели — вгору. Там ждали другі сестри і перебрали нас під свою опіку.

Казали нам сідати рядом на кріслах і почали розчісувати. Від часу до часу падало коротке слово: „Льойзен" — і відповідь: „абшнайден" і коса падала на долівку. Білі як лен, чорні як крукове крило, русяві, чорняві і біляві коси падали тихо на долівку. Острижена заносилась коротким плачем і переходила під опіку другої сестри, що намащувала її острижену голову шарою, а може ще якоюсь іншою мастю.

Якась стара жінка говорила сама до себе: „А, що мені, най стриже, стригли би її на тім світі.

Остригли моїх синів то най і мене стрижуть — на стрижи, мавпо одна".

Прийшла черга на мене. „Льойзен — абшнайден" і сестра згорнула мою косу при самій шкірі, але не обтяла. Я схопилася, відтрутила одну й другу сестру, вихопила ножиці і мало що їх не постригала. Наробили крику, може були би й били, але їх було кілька, а нас кількадесять. В тім відчинилися двері, якась сестра крикнула моє називсько. Це д-р Ціпановський прислав мені картку на окрему купіль, але я вже з неї не користала. Цікаво було видіти, що далі буде.

А далі казали нам розбиратися, наші всі речі йшли до дезинфекції, а ми до величезної салі з каменною підлогою. Тут поллялась на нас згори вода гаряча-зимна і знову гаряча-зимна. Сестри звивались поміж нами, натирали милом, кричали, попихали, ми падали, вставали, знов падали. Діти пищали несвоїми голосами, зойки, крики, плач. Нічого не видиш, нічого не знаєш. Чекаєш або кінця, або смерти. Віддихнути не можеш, бо пара не дає, поступитися не можеш, бо не видиш куди, а як поступишся, то поступиш на сусіда, а той поховзнеться та упаде тяжко, болючо. Ця купіль, це було щось таке несамовите, що дивуєшся, що не згинув. Але все має свій кінець, то й „фекція" скінчилась. Виходимо ледве живі в маленьких фартушках, що лиш трошки засланяють — витирають нас і кажуть вбиратися.

В кутах наші одяги — вже з дезинфекції. Вимяті, покорчені, смердячі — але годі, треба вбиратися і ставати в чвірки.

Як ми вернулися до бараку, то секціон з радости аж іржав: „Ото добре, лиш шкода, що таки не встриглисьте тої мавпи, а я казав шпехторові, що ви щось там вибагнете". Про мій виступ знали вже всі. Жінки тішилися і присягнули, що вже ні одна не дасть втяти коси. „Най дають гребені, най дають мила і масти, то ми самі вичистимо голови" — говорили.

За хвилину хтось крикнув: „Ґрадуси йдуть". Так називали в таборі лікарські візити. Термометр колись називали ґрадусом і ця назва, яку я чула нераз дома ще малою, була тут загально прийнята. Ввійшов д-р Ціпановський, а за ним 2 молодих людей і 2 сестри. „Шефґерц" був злий, аж сапів, але лице його не було страшне. Сестри казали нам сідати рядом на причі і міряли температуру. Кому там судилось мати підвищену — один з молодих людей записував. Як зміряли температуру, щепили. Сам „Шефґерц" щепив. Як приступили до мене, я запиталася: „А від чого? Від тифу? Чи від холери?" Доктор страшно засапів і грізно сказав: „Вас від" і постукався в чоло, „ніби від манколії" докінчив. І ми обоє голосно засміялися. Як молоді люди зближилися до мене, крикнув: „Вважайте, бо бє, або вискубає вуса". Вже і вони знали мою пригоду в „фекції". — По полудні обіцяли знову прийти.

Йно лікар з помічниками і сестрами вийшли, принесли нам обід. І знову величезний котел, велика хохля і вонюча юшка. Всі брали, бо цікаво було покушати, але ніхто не їв. Виливали жінки цю юшку до глибокого бетонованого рівчика, що йшов здовж барака, а варили, що хто мав. Десь то в клунках находили то пригорщу круп, то кукурудзянку, то кусок сала. Не звикли ще сердешні — пізніше — значно пізніше їли ще гіршу, ця була ще чудесна. В мене ще було трохи гроша і секціон пішов мені купити щонебудь їсти. Приніс кавалок ковбаси і хліб — але все це було не добре і діти не хотіли їсти. Випили знову чаю, а такі були сумні, що годі дивитися. Взагалі всі діти були сумні, не хотіли бавитися, лиш клались на своїх сінниках і дрімали. Що ж, хіба тут з голоду прийдеться згинути, не може так бути і пустилася я йти, але в брамі задержав мене пост — не вільно виходити з кварантанни.

По довгих трудах секціон дістав збанятко молока і кілька яєць, але всі інші діти з таким жалем дивилися на цей пир, що моя донечка розплакалася і не хотіла їсти. „Мамо, вони голодні, дивіться, які вони бідні, дайте всім їсти, я не хочу сама", а маленький хлопчик і собі „я не хочу сам". Остаточно молоко виллялося, покладки порозбивалися і нікому не було користи.

Щось наші „ґрадуси" не приходили. В бараку нудьга, перед бараком пости — нізащо думки зачіпити. Жінки роздратовані заводять сварки, другі співають, треті плачуть. Діти плачуть „їсти" і нудять світом.

Десь задзвонив дзвін. Жінки перехрестилися і понеслись тихі молитви „Господоньку, Ісусе Христе, вкороти нашу муку, поверни нас в рідні хати, в рідні села, або дай смерть", говорила голосно якась старша бабуся, а за нею другі: „Поверни нас в рідні хати, в рідні села, або дай смерть". Д-р Ціпановський стояв в дверях з похиленою головою і слухав — а як підійшов ближче, то мені здавался, що в його синіх ясних очах блестіли сльози.

Перед вечором перевели нас у вільний барак. Нічим не ріжнився він від попереднього, лиш тим, що не був обгороджений дротами. Не було брами, ні поста. Устаткування таке саме. Причі на горі, причі на долині — високий комин, десь високо під стелею електрична лямпа — над дверима малі віконця.

Але неправда, що нічим не ріжнився від попереднього. З тамтого видно було лиш бараки, бараки, а звідси ліс! Навіть називався цей барак „під лісом". Як я вийшла подивитися, що роблять діти, то повіяло свіжим воздухом, запахло живицею і якось зараз краще стало на душі, а діти радісно кликали: „Ліс, ліс, ходімо на ягоди!"

Секціон був чоловік старший, поважний і дуже ввічливий. Я при помочі тютюну заключила з ним приязнь і він обіцяв принести мені ще сьогодні, чого забажаю.

„Звідси вільно і вам виходити, але лиш по таборі, до міста не пустять без „Пасіршайну" (перепустки), а перепустки не дістанете, аж як будете на вільних бараках. Ці бараки під лісом ще числяться до кварантанни, але лекшої" — обяснював секціон. Цимра була перегороджена на дві части. До меншої принесли кілька ліжок, сінники, деки, навіть 2 чи 3 крісла — це було помешкання для мене і п. Скрабової. Ми занесли туди свої клунки і відіхнули. Але жінки почали кричати: „Що це, паням ліжка, а ми маємо на землі спати? не буде того". Мені було дуже прикро і я розуміла огірчення жінок і як прийшов інспектор, я просила його або дати всім ліжка, або забрати наші, а що в цимрі було 18 жінок, інспектор казав взяти з магазину 18 ліжок і ми помирилися.

Санітарна Місія для поборення пошестей на Україні

Спомин.

Написав: *о. Володимир Демчук, б. пол. духовник*

У найтяжчий час для Української Галицької Армії в 1919 р., коли то ворожі армії окружили її з усіх сторін, в чотирокутнику смерти, в околицях Винниці, навістив її Господь Бог еще одним ворогом і то найтяжчим — тифом. Сотками звозили санітарні поїзди та підводи хорих стрільців у шпиталі в запілля, головно до Винниці та Жмеринки. Усі хорі надіялися знайти тут поміч, та ждало їх тут розчарування. Брак відповідного приміщення, брак ліжок, білля опалу, а головно конечних ліків був причиною, що не зважаючи на жертвенну працю нашого санітарного персоналу, невблагана смерть забирала більше жертв у шпиталях як на фронтах.

Всіх огорнув якийсь панічний страх. Чимало хорих стрільців воліло залишитися при частинах, на возах, як іти у шпиталь. Думали, що при частині скорше знайдеться для них і ліків і харчу. Знали, що запаси санітарного матеріялу по шпиталях уже на вичерпанні. — А наші лікарі... Ах ті лікарі, що все і всюди стояли мужньо на своїх позиціях, тепер самі здесятковані тифом, ходили безрадні по салях переповнених хорими, та так як могли несли поміч. Що дня, що години розходились телефонограми по усіх санітарних складницях з просьбою присилати лікарів, та на них приходила все одно сумна відповідь: нема — або: уважайте - рештки. — А коли прийшла у шпиталь остання посилка з жахливою дописною Др. Яцика „остання від серця для серця", усіх огорнула панічна розпука. — Навіть такий все веселий, жертвенний, правдивий батько для хорих, старий Усусус Др. Білозор мав в ту хвилину сльози в очах. А страшна смерть, бачучи, що санітарі вистріляли останню амуніцію в нерівній боротьбі з нею, залютувала ще більше, вкриваючи землю новими могилами, в яких цілими десятками що дня хоронено стрільців У.Г.А. на вічний спочинок.

І в такий час, у половині листопада 1919 р., зі скорістю лискавки розійшлася по наших шпиталях радісна вістка, що з Відня через Румунію іде до нас на Україну Санітарна Місія з великим санітарним матеріялом, новими лікарями та шпитальним персоналом, — і харчами. — У серця всіх вступила нова надія, нове завзяття. — Навіть хорим на цю вістку заблисли очі надією на урятовання життя, а по шпитальних салях нісся один благальний шепіт: — о коби це була правда — о, коби як найскорше та щасливо приїхали.

Коло 15. листопада вістка сповнилася. На дворець у Винниці заїхав очікуваний поїзд — що складався з 72 вантажних возів, повних всякого санітарного приладдя, ліжок, ліків. — Командантом Санітарної Місії для поборювання пошестей на Україні — так звучала її повна назва — був отаман Др. К. Новак, бувший штабовий лікар австрійської маринарки, син гр. кат. священника. — З ними приїхало кількох лікарів, з яких деякі лишилися у Могилеві над Дністром — та 10 сестер німецької народности і одна чешка — кухарка. З лікарів, крім Др. от. Новака приїхали до Винниці Др. Микола Сисак і якийсь старший лікар Грузин, що був у Відні в полоні, як б. російський лікар підполковник. — Крім лікарів і сестер приїхали техніки до дезинфекторів, аптикар четар Бургард, а з наших частин приділено до Сан. Місії четаря Ґотліба — як рахункового, чет. Гр. Жерука (Жирука), булавн. Желізка, кількох стрільців, та мене як полевого духовника.

На приміщення для шпиталя С. Місії назначила Нач. Команда будинок жіночої ґімназії на кінці головної вулиці. — До кількох днів шпиталь був готовий на приняття хорих. На І. поверсі розставлено в сімох салях гарні вигідні пружинові ліжка, а на долині приміщено склад санітарного приладдя, кухню, лазничку та канцелярію. Зачалася праця. — До тижня шпиталь наповнився хорими, головно старшинами У.Г.А. між якими знайшовся незабаром і лікар Сан. Місії д-р Мик. Сисак. — Хорих було около 120 між ними дві жінки старшин, та командант І. Г. корпусу ґенер. Микитка. — Лежав тут і пор. Л. Максимонько, адют. сан. шефа, — та чимало інших.

Коли д-р Новак лишився сам, бо цей лікар грузин, що приїхав з Відня, пішов до денікінців, а д-р Сисак захворував на тиф, — я обняв канцелярію та лябораторію з двома мікроскопами до просліджування крови — а цілий тягар догляду хворих припав на от. д-ра Новака та сестри. Нераз приходилося мені ховати епітрахиль, а брати в руку стрикавку до інекцій, чи апаратик до брання крови до аналізи, щоб дати можність командантові хвилину спочати, чи викурити файочку, яку він залюбки курив. А перед наш шпиталь заїздили раз-у-раз нові підводи по ліки, що їх аптикар чет. Бургард роздавав цілими скринями.

І розгорілася нова боротьба з тифом — зашипіли нові дезинфектори, нові дезинфекційні кольони рушили на фронт в окопи, везучи з собою білля та одіж. — Смертність поміж стрільцями упала. За місяць діяльности Сан. Місії в її шпиталі померло лише двох старшин, а то поручн. Домбчевський та булавн. Дума, — а число реконвалесцентів, що скоро приходили до здоровля, зростало з дня на день. — Це саме ділося і по інших шпиталях. І певно не одну ще сотку стрільців було б урятувалося від смерти, якби не лиха доля, що казала нам в половині грудня того року звинути наш шпиталь та втікати на полудне в Херсонщину.

Роздано багато санітарного матеріялу до ча-

стин і шпиталів, — хворих вислано залізницею до Одеси, реконвалесценти порозходились до частин, а персонал Сан. Місії з своїм командантом др. Новаком як одиноким лікарем, забираючи з собою лише хворого д-ра Сисака — в навечеря Різдва Христового після лат. обряду виїхав з Винниці. З санітарного матеріялу забрали ми лише усі ліжка (коло 125), постіль, один мікроскоп (другий дали у шпиталь І. Гал. Корп.), трохи білля, два дезинфектори і частину аптики, головно операційне знаряддя, бандажі та ліки на піддержку серця, що були конечні в боротьбі з тифом. Грошей не мали ми жадних, а харчів ледви на пару тижнів. Так скінчила Сан. Місія перший етап своєї тяжкої праці в боротьбі з найтяжчим нашим ворогом — тифом.

У зимну, темну грудневу ніч покотився легким бігом наш поїзд на полудне в сторону Жмеринки. Ми усі старшини Сан. Місії зібралися у ваґоні команданта д-ра от. Новака. Він лежав у верхнім одязі, в легкій зеленої краски куртці на долівці ваґону, — а очі впялив у стелю. Недопалена файочка лежала коло нього, а чоло поорала тяжка журба. За тих два чи три дні метушні наш комадант змінився до непізнання. Схуд аж почорнів. Очі запалися. Ми злякалися. Може це тиф. Боже! А хто ж буде з нами, коли і той положиться? Ми миттю розложили ліжко, підняли команданта та просили, щоб роздягався. Я став заходитися коло залізної печі на середині воза, щоб розпалити вогонь та зварити чаю. Усі питаємо:

— Пане отамане, що Вам, чи не хворі?

— Дайте я зміряю гарячку — каже аптикар наш чет. Бурґард.

Аж коли ми на силу хотіли розібрати нашого отамана, він сумно промовив:

— Дякую, лишіть мене, я не хворий, я змучений, я... я зломаний — а дві великі сльози блиснули в його сивих очах. — Ми змовкли та присіли тихо наоколо печі, що зачала трохи нагріватися. Отаман лежав на ліжку і спокійно віддихав. Ми успокоїлися. Він потребував відпочинку. Дві добі був на ногах. Сам зносив на ношах хворих, а то і на руках. Кожного мусів сам обікрити, за всім сам наглядав, щоб ні одна фляшочка камфори чи кофеїни не залишилася, не збилася де в дорозі. А й передтим, чи хоть одну ніч переспав він як треба? Ні! Сам один на 120 хворих і то хворих на тиф, чи мав час на спочинок? Аж тепер заснув, а ми спокійно дрімали сидячи коло печі. Де їдемо і коли заїдемо — ніхто не знав. Не знали ми навіть, де наші частини, де наша Нач. Команда, а з нею і санітарний командант, під якого накази ми були підчинені. Чет. Ґотліб, як харчевий та рахунковий старшина став обчисляти, на як довго нам стане харчів і дійшов до сумного висліду, що коли до тижня не стрінемо якої інтендантури, то будемо мусіли зачати правдивий піст і то не такий, як у Пилипівку, а такий, як на судний день. (Ґотліб сам був жид).

Серед таких невеселих роздумувань приїхали ми ледви на рано у Жмеринку.

Хлопці кинулися шукати поїзду Нач. Команди, або якого харчевого складу. Та нажаль їх тут не було. Я зарвав у шпиталі одну фляшку червоного вина, а чет. Ґотліб знайшов якийсь ваґон цукру. Зусиллями нас усіх переточили ми якось цей ваґон до свого потягу, припняли і поставивши при нім добру сторожу з двох стрільців і одного підстаршини — з полудня поїхали дальше.

Чи то з перемучення при пересуванню воза з цукром, чи з невиспання і поденервування я і чет. Жирук захворували. Гарячка піднеслась до 40° — все зачало боліти, а голова найбільше. Командант казав нас покласти у свій ваґон, закликав сестру німку та по огляненню сказав, що

Ч. У. Г. А. в місточку Хмельник січень 1919 р. Сидять зліва на право: сот. І. Коваль, полк. І. Цяпка, пор. М. Тимчук, стоять зліва на право: сотн. Е. Рибак, пор. П Зверід.

то рецедива тифу (бо тиф перебули ми вже раніш).

Так їхали ми дальше. Нераз бачив я, як наш отаман повнив коло нас службу санітаря, палив в печі, або роздавав другим харчі — трохи хліба і консерви, що ще з Відня привіз. — А їзда протягалася. Вже і наш святий вечір пройшов сумно, навіть без коляди, куті, — а Одеси не було видно. Часто приходилося довго стояти на торах в чистім полі. — За той час ішли всі або носити воду або дрова з ліса до паровоза, а той посапавши з пару годин знову тягнув нас до другого ліса, або ріки і тут зачиналася та сама історія з доношуванням поживи паротягові.

На третій день Різдвяних Свят приїхали ми до Роздільної коло Одеси. По дорозі по стаціях

стрічали ми багато хворих стрільців і їх казав наш командант забирати зі собою. Так стали ми санітарним поїздом з кільканадцять хворими на тиф і з кількома хворими з відмороженими ногами і руками. За той час я подужав та зачав помагати в санітарній праці та сповідав хворих. Один старшина помер нам, а саме пор. саперів з X. бриг. Карло Фрей з Лелехівки коло Янова і його похоронили ми при залізничім торі коло Роздільної.

Постоявши в Роздільній три дні, знайшли ми звязок з Нач. Командою, яка дала нам приказ їхати до Тирасполя над Дністром, коло Бендер на румунській границі. Тут приїхали ми день перед нашим Новим Роком.

У місті Тирасполі стояли тоді залогою частини денікінської армії під проводом полк. Пукала. До нього вислав мене наш командант з просьбою, щоб він визначив нам місце на розташування шпиталя Саніт. Місії. Та полк. Пукало прийняв нас досить холодно і радив з іронією вертатися в „Ґаліцію". Доперва коли я звернув йому увагу, що такий шпиталь в таку бурхливу хвилину боротьби, може стати в пригоді і його воякам — він згодився, щоб ми лишилися в Тирасполі і визначив нам місце в розбитих касарнях тираспільської старої фортеці коло 3 км. за містом, над берегом Дністра. — Ні харчів, ні жадної іншої допомоги нам не дав, бо мабуть сам не мав.

Тут зачала Сан. Місія другий етап своєї праці в поборюванні пошестей на Україні. Не маючи від нікого помочі, бо і з Начальною Командою стратили ми звязок, забралися ми самі власними силами та власними грошевими засобами, продавши участь украденого в Жмеринці цукру, до праці над усуванням румовищ, направою вікон, тощо. — Коло Йордану направлено вже три кімнати для хворих, уряджено примітивну лазничку, уставлено дезинфектори і зараз по Йорданських святах перенеслися ми з вагонів до нового шпиталя. — Дві більші кімнати уряджено для хворих на тиф, а третю для ранених і з відмороженими кінчинами. — Побіч неї малу кімнату, ґарно вибілену уряджено, як операційну салю, а на кінці будинку приміщено аптику. В іншим будинку зладжено дві кімнати, одну для команданта от. Новака, а другу для лікарів: для хворого ще д-ра Сисака і д-ра Бурковського. Тут була й шпитальна кухня і харчівня.

Інші старшини, сестри та санітарі примістилися, де хто міг, навіть в кімнатах без вікон і дверей. Про опал мусів старатись кожний зокрема. Над берегом Дністра росли верби та інші кущі і туди ходили ми щоночі рубати дрова на потребу цілого шпиталя. Про харчі старався четар Ґотліб. Він скоро увійшов в контакт з місцевими купцями, і за цукор діставав і хліб і мясо.

Хворих в тих перших днях було в нас небагато. Може коло 30 та згодом, коли наша Армія під натиском большевиків стала посуватися більше на полудне, стало їх прибувати, так що до двох неділь стан хворих в нашім шпиталі зріс до 160 осіб, а виздоровців, що не мали де спочати при частинах, було також коло 150. Для виздоровців треба було приладити нові місця і їх уміщено на другім кінці твердині в бувших маґазинах, забивши вікна дошками, а долівку застеливши соломою вижебраною в дооколичних селах.

Так зачала Сан. Місія нову тяжку працю. Хворих прибувало, а лікарів було лише два та 10 сестер. Д-р Борковський завідував шпиталем виздоровців, д-р Новак обходив хворих, а мені припало заряджувати лябораторією, дезинфекторами та лазничкою. До мене належала і саля принять, — і вся духовна праця полевого духовника. Санітарною службою в ночі ділилися так, що кожну третю ніч один з нас обіймав службу в цілім шпиталі при помочі трьох санітарок і шістьох санітарів.

І хоч була це праця понад людські сили — то бачучи труди нашого команданта, що був найстарший віком між нами, кожний радо сповняв свій обовязок. Та не зважаючи на всі зусилля, процент смертности у нашім шпиталі став підноситися. За три тижні вмерло 7 стрільців. Тим командант дуже зажурився і став просити помочі в денікінців. Просив за лікарів і в городській раді, просив і приватних лікарів з Тирасполя — та надармо. На його просьбу зголосилася лише одна санітарка та д-р Чамахідзе-грузин, місцевий окружний лікар. Одначе поміч його була доривочна і то лише в операційній салі.

В другій половині лютого прибула до Тирасполя команда двірця з пор. Евг. Крохмалюком та шестий полк тяжкої артилерії У.Г.А. — Через них завязала Сан. Місія звязок з Нач. Командою та з групою от. Шепаровича III. корпусу. Получившись знову з нашими частинами думали ми, що тепер стане нам легше, тимто й зраділи дуже. — Та не на довго. Бо ні харчів, ні санітарної помочі, не зважаючи на розпучливі просьби ми не дістали, а хворих напливало чим раз більше. — Для хворих забракло місця. Треба було приготовляти нові салі — а тут не було ні матеріялу, ні грошей, ні робітників. Хворих треба було класти на соломі в зимних бараках — смертність збільшалася. Через от. Шепаровича упросив от. Новак у Нач. Команди саперну сотню, щоб вона перевела ремонт дальших саль для хворих. Ця сотня з кінцем лютого приїхала у Тираспіль з деяким будівельним матеріялом і взялася негайно до праці, однак в той час прийшла нова катастрофа, яка знову припинила тяжку працю Сан. Місії.

З півночі і зі сходу натискали большевики. Під їх натиском Армія Денікіна стиснена між берегами Чорного Моря від Одеси і Дністра ладилась переходити через Дністер до Румунії. Та в Бендерах — куди переходила залізниця через Дністер до Румунії, румуни зірвали міст, а обсадивши військом правий беріг Дністра та обставивши його густо гарматами, не хотіли нікого пустити на свій бік. — Счинилася паніка. Денікінці хотіли переправитися ледом через Дністер, однак румунська артилерія стала лід розбивати стрільнами і мінами. Багато війська, а ще більше жінок та дітей потопилось, або згинуло від куль.

В той час приїхав до Сан. Місії от. Цімерман

з Нач. Команди, що мав переговорювати з румунами в справі переходу УГА до Румунії. Він дав нам приказ, щоб і ми ладились переїздити. Та румуни не згодились, щоб перевезти хворих, принимали лише сам персонал Сан. Місії. Але ж на це не погодився командант Сан. Місії от. Новак. По короткій нараді наказав нам галичанам залишитися на місці з хворими, а сестри німки, техніків при дезинфекторах та д-ра Бурковського як денікінця, звільнив та відіслав ще на час до Одеси, звідки мали вони утікти кораблями до Відня.

Виздоровців відіслав до Армії, а хворі коло 200 старшин і стрільців, в тім одна жінка, дружина денікінського полковника, хвора на тиф, залишилися на місці в Тирасполі.

І знову поплило шпитальне життя своїм руслом. За той час д-р Мик. Сисак подужав настільки, що міг повнити службу лікаря бодай в день, склад санітарок доповнено новими двома — п. Яворською, галичанкою і якоюсь придніпрянкою з Тирасполя, так що шпитальний персонал тепер виглядав так: Двох лікарів д-р Новак і д-р Сисак, чотири сестри (одна галичанка, дві з Тирасполя і одна чешка, що їхати до дому не хотіла), зі старшин, підстаршин і санітарів залишилися всі.

По такім переґрупуванні з конечности стало трохи легше та страх перед большевиками зростав в міру того, як з Тирасполя виїжджали денікінці і наші частини. — Звязок з Нач Командою перервався, а з нами залишилася лише одна чета саперів, що дальше ремонтувала шпиталь та повнила охоронну службу в ночі. Артилерія виїхала до ґрупи от. Шепаровича. Команда двірця перенеслася до Бендер. Ми лишилися самі.

По двох днях денервуючого очікування прийшли у Тираспіль большевики Була це кінна бриґада Котовського.

Довідавшись про це від одного з наших санітарів, що за чимсь ходив раненько до міста, отаман Новак скликав нас усіх до своєї кімнати на коротку нараду. На ній наказав отаман стягнути з входової брами озброєні стійки, поховати кріси і вивісити на шпиталі та на брамі прапор з червоним хрестом та вивіску з написом — „Шпиталь Сан. Місії для тифозно хворих". Це саме й по французьки. На тій нараді рішено не чекати аж нас знайдуть большевики, лише самим зголоситися у їхній команді та просити охорони для хворих. — До цеї неприємної місії визначив от. Новак мене і четаря Ґотліба, кажучи, що священик повинен все бути готовим і на найгірше, а жидові Ґотлібові між большевиками і так нічо не грозить. Та щоб мене таки якось захоронити, передав мені отаман свій баґнет, щоб я виглядав на старшину і дав мені леґітимацію помічника-лікаря. Убравшись в найліпший одяг з старшинськими відзнаками на ковнірі і на рукавах, в білих рукавичках та з опасками червоного хреста, попращались ми з шпитальними товаришами і пішли череаз зводжений міст до міста.

По дорозі стрінули ми большевицьку кавалєрію — оттак з 4. сотні, що в повнім порядку чвірками, зі старшинами на переді, з піснею „Гей, на горі, там женці жнуть" — їхали в сторону нашої кріпости, згл. шпиталю. Ми поздоровили старшин, ті чемно нам відповіли, — і ми не затримувані ніким прийшли до міста Тут розпитали цивільних, де міститься якась команда, а вони повідомили нас, що якраз з тою кінницею, що недавно переїхала через Тираспіль, приїхав сам командант бриґади Котовський та замешкав у готелі при головній вулиці.

З неспокійним серцем увійшли ми, ведені красноармейцем з варти, до кімнати, де кватирував бриґадієр Котовський. Нас приняв на борзі його адютант, що гарно говорив по українськи, а розпитавши, хто ми та за чим прийшли, викликав самого Котовського. — Цей ввійшов, тримаючи руку на голім револьвері, що стирчав за його поясом і станув за столом, вппяливши свої неприємні очі у нас обох. — Віддавши йому по військовому честь, спокійним голосом та стоячи „на позір", я розповів йому за чим ми прийшли та просив про охорону. — Котовський, побачивши нас може трохи й змінених зі страху перед тим червоним чортом, як його всюди звали — злегка всміхнувся, подав нам руку і попросив сідати. — Нам стало ніяково, бо ми нічого не знали про злуку нашої Армії з большевиками З надією, що не такий чорт страшний, як його малюють, приняли ми від нього папіроску і закурили. — Розпитавши нас, де ми маємо шпиталь, скільки хворих, скільки санітарного персоналу та чи маємо телефон, попрощав нас, запевняючи, що „ні ложка вам не пропадьот"; з показуючи на горло, додав — „Скажіть товаришеві командірови, що Котовський ручить", — а візвавши адютанта приказав негайно получитись з нами телефоном. — По харчі казав прислати підводи.

Вийшовши від Котовського доперва на коридорі довідались ми від його адютанта, що наша Начальна Команда прибрала назву ЧУГА та що наші частини получились з большевиками.

Радіючи, що минула нас неприємність бодай у формі довших допитів, а може і інтернования, побіг я до шпиталю, а чет. Ґотліб лишився у місті шукати інтендантури. Коли я прийшов до от. Новака, застав його у верхньому одязі на ліжку, а коло нього сидів якийсь кавалерист з нашої Армії. Зголосивши командантові про нашу розмову з Котовським, розказав я і про те, що чув від адютанта про нашу Армію. — На це от. Новак махнув лише рукою і дякуючи мені за виконання доручення — сказав, що вже про це знає, від того хорунжого кавалєрії, якого застав я у нього. Коли я віддавав от. Новакові баґнет, отаман його не приняв, лише сказав: — Візьміть його, пан-отче, до себе і носіть та перейміть на якийсь час команду шпиталю, бо я щось чуюся недужий. Мушу положитися.

Я поміг йому роздягнутися, постелив ліжко та поклав його, а сам пішов сповістити про все інших старшин. По пополудні чет. Ґотліб привіз трохи харчів, ми получилися з командою дивізії телефоном і в шпиталі все успокоїлося. Навіть хворі старшини, що збиралися кудись утікати до частин, поклалися назад до ліжка

При вечері от. Новака — вже не було. Пи-

таю д-ра Сисака, що сталося, а цей каже — біда Отаман має малу гарячку, або з поденервування, або може і початок тифу. Не їсть і не говорить — удає, що спить.

По вечері зайшов я до от. Новака. Дивлюсь, а він сидить лише в білизні при столі і щось пише Почувши, що хтось увійшов, сховав письмо до шуфлядки і спокійно поклався на ліжко. Я пробував навязати розмову, але це мені не вдалося. Тому сів я за стіл і став робити аналізи крови, шукаючи при помочі мікроскопу за бакцилями поворотного тифу. Отаман заснув, а коло 10-ої веч. я вийшов, щоб піти на салі до хворих. Лямпу я лишив засвічену, щоб можна було час від часу заглянути і до отамана.

По обході саль, заглядаю до вікна отамана, а він знову пише. – Тепер я вже не входив — думаючи собі, що видно нічого злого, коли він може писати.

Рано отаман став до праці та в очах було видно, що з ним щось не впорядку. Мовчки переглядав хворих, а д-р Сисак пішов до бараку між реконвалєсцентів, бо там лежало кількох хворих на дезинтерію.

Я лежав у себе по нічній службі. В тім прибіг до мене санітар з вісткою, що до шпиталя приїхали якісь большевицькі старшини і отаман Новак мене кличе на салю. Приходжу — дивлюся, а то приїхав до нас сам Котовський з кількома старшинами зі свого штабу. От. Новак опроваджував його по салях, а мені поручив показати йому ляборатюрію, аптику та другі уладження. Котовський, побачивши всюди чистоту, лад і порядок — сказав на пращання, що такого гарного шпиталю і в Москві нема. — Каґда забалєю тіфом і под Петербурґом — кажу себя привезти у ваш госпіталь, так мнє понравілся. — Запитав, чи не потребуємо охорони — але ми йому подякували і він поїхав.

Від тоді кілька днів мали ми спокій. Число хворих зростало, бо почали надходити і хворі красноармейці. От. Новак, успокоївшись трохи, робив службу, хоча гарячка не лишала його. Аж тут за кілька днів приїхала нова біда у шпиталь: Цим разом в особі большевицького комісаря та ще кількох жидиків і одного китайця, мабуть членів Ч.К. Переходячи салі, питали за старшинами армії Денікіна, а на кінці, побачивши двох красноармейців в прийомній, які щойно приїхали і чекали на купіль та на місце на салі, счинили от. Новакові велику бучу і під загрозою розстрілу команданта, казали тих красноармійців забрати таки так з убранням на салю. — Цьому спротивився командант шпиталя, але щоб уникнути нещастя я якось полагодив справу і переніс їх на операційну салю.

За те комісари загрозили от. Новакові арештуванням, якщо він не буде нарівні дбати і про большевиків та заповіли, що на другий день прийде до нас якийсь комісар, що припильнує порядку.

Цим отаман дуже зденервувався. По їх відході положився знову у ліжко, а д-р Сисак, змірявши гарячку, сконстатував поважний стан у хворого. Гарячка була 39⁰. Хворий зачав маячити, плакати та сварити на нас. Під вечір успокоївся, зажив лікарство і почав дрімати. Коло хворого сіла санітарка чешка, на другім боці коридора чував д-р Сисак. Та не зважаючи на таку опіку і чуйність з нашого боку, не вспіли ми зарадити нещастю. Рано, коло год. 7-ої прибіг до мене мій чура з плачем та сказав, що д-р Новак помер. Мов громом ражений, біжу через подвіря до кімнати отамана. Тут застаю д-ра Сисака, Бургарда та кілька санітарів і сестри, а на ліжку в крови лежав умираючий командант от. д-р Карло Новак. Скористав з хвилевої неприсутности сестри-санітарки і протяв собі жилеткою артерії лівої руки у лікті та артерію в правій пахвині під черепом. Про якийсь рятунок не було мови — і до пяти хвилин, ми лишилися сиротами без команданта. Не видержав болю над гірким положенням нашої Армії і сам перетяв нитку свого життя.

По двох днях — під кінець лютого 1920 р. — відпровадили члени Сан. Місії свого команданта на місце вічного спочинку — на місцевім католицькім кладовищі. В похороні взяв участь сам Котовський на чолі одного полку кавалєрії з музикою та чета саперів УГА, що була в нашім шпиталі. Полк віддав потрійну ясу і тіло от. д-ра Новака зложено в могилу у рідну землю над Дністром.

Зі смертю от. д-ра Новака — можна сказати — скінчилася друга фаза діяльности Сан. Місії для поборення пошестей на Україні.

Команду шпиталя перебрав тепер одинокий наш лікар д-р Микола Сисак. Положення в шпиталі ставало чимраз тяжче. — З виїздом з Тирасполя частин Котовського бракло нам грошей, харчів та ліків. Украдений в Жмеринці цукор, давно минувся, а від наших частин не могли ми нічого дістати, бо вони були від нас далеко. Тому рішився наш новий командант шпиталь Сан. Місії звинути і перенестися десь ближче своїх. Пробували ми ще рятувати своє тяжке положення при помочі повітового комісаря українця-боротьбіста, учителя Щуки — та місія, вислана ним до Одеси, по трьох днях вернулася з нічим, привезли лише багато большевицької бібули.

В перших днях березня вислали ми усіх старшин і стрільців реконвалєсцентів до частин, а хворих до Одеси, а самі звинувши шпиталь виїхали вантажним поїздом з Тирасполя в сторону Роздільної — Бірзули — Балти, де, як ми довідалися, мала бути наша Нач. Команда. В Бірзулі затрималися кілька днів, а мене вислав д-р Сисак до Балти до Нач. Команди по дальші диспозиції і поміч в грошах чи харчах. Тут набрався я найбільшого сорому, а серце стиснулось найтяжчим болем ганьби і упокорення. Бо замість помочі та ради, що дальше робити нам — сотн. Кондрацький, — бувший мій командант в Х. бриґаді, зделрадував мене з пол. духовника, обдер мені відзнаки та старшинську рожу з шапки, а наділивши осоружною відзнакою пятираменної звізди та леґітимацією санітаря Сан. Місії з нічим відіслав назад до Бірзулі. — По двох днях ходження по ріжних бюрах Нач. Команди, не ївши нічого, вернув я до Бірзулі і замість грошей, передав командантові пуделочко з большевицькими відзнаками.

Нащастя нашому харчевому старшині чет. Готлібові вдалося за той час дещо в Бірзулі захопити з потрібних нам харчів — і ми, довідавшися, що Нач. Команда переїздить у Київ, рішилися їхати також туди. В Бірзулі прилучилися до нас сот. д-р Вол. Гамерський — лікар, та сан. пор. Л. Максимонько, бувш. адютант начальн. санітарного шефа д-ра Бурачинського. Оба вони вертали, зглядно утікали з Одеси, де перебули тиф. Не маючи нового приділу прилучилися до Сан. Місії і з ними вже рушили ми в дальшу дорогу на північ в сторону Києва.

На польські Великодні Свята були ми в Жмеринці, а на наші, в тиждень пізніше, у Хвастові. У провідну неділю раненько приїхали ми на товарову стацію у Києві. За нами приїхала Начальна Команда і стала в поїзді побіч нас. — Ми зраділи, що знайшли своїх та нажаль не дістали жадної підмоги, чи призначення. Тому д-р Сисак пішов до команди XII. боль. армії просити, щоб вони дали нам якесь місце на розташування шпиталю, а не діставши жадної відповіди рішили ми пошукати собі за місцем самі. — Знайшовши при вул. Александрівській коло купецького парку над Дніпром розбиту і ніким незамешкалу каменицю, перевезли ми туди частину нашого санітарного матеріялу — і усунувши трохи груз з двох кімнат закватирувалися там. Про закладання шпиталю не було мови — бо ані харчів ані місця не було. Крім мурів і діравого даху не мали ми нічого.

Тут пересиділи ми більше, як дві неділі — мало показуючися на місті чи в командах. За цей час наша армія переходила нову трагедію. Через получення деяких наших частин з армією повстанців та отворення фронту полякам, що ішли з армією голов. от. Петлюри на Київ — большевики нашу Нач. Команду виарештували та роззброїли наші частини, що були в бендерських касарнях. Ми бачили, як вели наших стрільців Александрівською вулицею на міст над Дніпром, щоб перепровадити їх на Лівобережжя, — та ще дужче поховалися поміж звалищами нашого дому, щоб не поділити їх долі. Хто з наших знав про нашу криївку, приходив до нас; тут скривався сот. Гнатевич, сан шеф. мабуть д-р Козакевич, підхор. Юрій Лежогубський, сан. четар Козіцький та чимало інших. Від сот. Гнатевича довідалися ми, що большевики виарештували штаб нашої Армії, лишили ще неруханою нашу касу Нач. Інтендантури, в якій мала знаходитися більша сума грошей. Висланий на звіди на вулицю Фундукліївську вістун Баворовський зголосив, що цю вогнетривалу велику касу стереже лише двох красноармейців. — По короткій нараді рішилися ми у пятку цю касу відібрати. До малого бесарабського візка запряжено одиноку нашу пару коней і пять наших перебраних за красноармейців з крісами в руках забрали без крику цю касу та привезли до нас. О, яка радість була тоді в нас. Ми на хвилину забули і про небезпеку, яка грозить нам, коли б нас відкрили.

Але стукіт скорострілу та крики і зойки, що доходили до нас з недалекої від нас тюрми — пригадали нам дійсність. Ми бачили, що большевики зачинають утікати з Києва. Цілу ніч туркотіли попід нашу хату кола обозних возів, а то й гармати. По вулиці Александрівській переходило чимраз більше війська і нам стало небезпечно тут залишатися. Пізнавши передтим у неділю о. Прохора, українця з манастиря св. Михайла, рішаємо в ночі туди перебратися. Так в час, коли большевики втікали з Києва, ми перенеслися з касою і санітарним матеріялом до Михайлівського манастиря і занявши два будинки в подвірю, в однім на борзі уладили шпиталь — на чотири салі, а в другім меншім замешкали сами, наші санітарі і одна санітарка галичанка і одна чешка. Коли у місті успокоїлося по виїзді большевицьких військ, зачали до нас зголошуватися ріжні старшини і стрільці, що їм удалося оминути арештування та вивезення. — Розбивши касу, забрану з нашої Інтендантури — заложили ми кухню — і в ній побирало харч багато з наших членів Армії, як і їх жінки, котрих було в Києві досить. Приходили і хворі, привезено й ранених з бендерських касарень — і так зачали ми третю фазу праці Сан. Місії для поборення пошестей на Україні. Всіх хворих у той час назбирали ми до 8 осіб.

З приходом у Київ Армії Української Нар. Республики з III. польською армією під проводом ґен. Сьміґлого-Ридза — попрощали ми останніх давніх членів Сан. Місії, а то д-ра Сисака. чет. Бургарда, чет. Ґотліба, булавн. Желізка та сестру чешку. Вони виїхали з повертаючими з російської неволі бувш. австрійськими вояками до Галичини зглядно до Відня, звідки виїхали як члени Сан. Місії.

Команду Сан. Місії обняв тепер сот. д-р В. Гамерський, а харчевим став підхор. Ю. Лежогубський. Аптику провадив сан. чет. Козіцький, а хворими заопікувалися д-р Гамерський і сан. пор. Л. Максимонько. Маючи ще досить санітарного матеріялу та харчів, хворі браків не відчували і скоро приходили до здоровля. За той час не помер у нашому шпиталі ні один стрілець.

Переходячи раз вулицями Києва, побачив наш комендант, д-р Гамерський, санітарне авто французької санітар. місії, що приїхала була у Київ разом з III. польською армією. Розпитавши їх адресу, наш комендант зголосився у них і зголосив наш побут у Києві, як Сан. Місію. Французькі лікарі дуже зацікавилися нами і зараз на другий день по зголошенні, приїхали до нас до Михайлівського манастиря. Д-р Гамерський, уміючи по французьки, представив їм решту членів Сан. Місії і показав наш шпиталь. — Побачивши рештки нашої колись великої аптики — сказав один з фанцузьких лікарів по французьки — а потім те саме по німецьки: — Ах, панове! Ви маете більше санітарного майна як ціла III. польська армія! По тих словах запевнили нам охорону і поміч в разі потреби.

Маючи запевнену охорону і поміч, надіялась Сан. Місія стати тепер осередком для всіх галичан, що під той час перебували у Києві. Старшинам виплачувано ґажі, а стрільцям давано харч і поміч. Та не довго, бо прийшов новий удар, що знищив Українську Сан. Місію до решти. Удар цей завдали Сан. Місії вже не вороги, чи якісь

лихі обставини — але таки самі свої і то навіть такі, що до недавна побирали у неї поміч.

З приходом у Київ VI. Української Дивізії, чимало наших старшин зголосилося туди до чинної служби. Вони то зажадали від Сан. Місії віддання усіх грошей, які ще лишилися при нас з каси Інтендантури УГА. Тому, що не всі наші підстаршини і стрільці поступили на службу до петлюрівської армії — ми відмовили видання грошей, що були власністю УГА. Тому на другий день прийшли вони в супроводі польської польової жандармерії в силі кільканадцять стрільців і касу силою від нас забрали, арештуючи нашого команданта д-ра Гамерського. Що в той час не пролялася братня кров на подвірю Михайлівського манастиря, — то це можна завдячувати лише енерґійній інтервенції наших старшин Сан. Місії, що стримали своїх санітарів від ужитку зброї і ручних ґранат.

На другий день д-ра Гамерського звільнили — та Сан. Місія обдерта з останнього гроша, вже свого завдання виконувати не могла. Тому, коли польська Армія збиралася до відвороту з Києва, рішили останні члени Сан. Місії, цю місію зліквідувати. Хворих і ввесь санітарний матеріял враз з шпитальним добром передано Українському Червоному Хрестові — а д-р Гамерський, пор. Максимонько і я втікали з Києва з франц. місією залізницею через Сарни. Обоз і санітарі під проводом підхор. Лежогубського пішли пішки з VI. дивізією в сторону Житомира. Разом, ті два розбитки Сан. Місії вже не зійшлися.

Так закінчив свою боротьбу зі смертю один з найсильніших шпиталів У. Г. Армії, шпиталь Санітарної Місії для поборення пошестей на Україні.

Попращавшись в Сарнах з французькою і американською місіями, поїхали ми, забираючи з собою в ваґоні малу підручну корабельну аптику через Староконстантинів — Проскурів до Камянця Подільського. Тут віддали ми філії Українського Червоного Хреста решту нашого санітарного майна, а самі подалися крадьком через Збруч до Галичини і в Копичинцях розійшлись домів.

Де були українські полки австрійської армії при кінці світової війни?

На підставі „Історії Останньої Війни Австро-Угорщини" й інших джерел.

Написав: *Лев Шанковський б. підхор. УГА.*

Подаємо у цій статті зібрані на основі доступних нам джерел документальні дані про розміщення українських полків на передодні розпаду австро-угорської монархії. На основі цих джерел можна ствердити, що з початком листопада 1918 року на території Сх. Галичини не було дослівно ані одного українського полку, куреня а то й сотні, якщо не рахувати тилових установ і частин, де можливо було трохи українців. Навіть „зредукований" до одного куреня Леґіон У.С.С. був тоді поза межами Сх. Галичини. Всі ті українські частини були в цьому часі на далеких фронтах, де до останнього віддиху боронили Австрію і дорого потім за цю оборону заплатили.

А це не важко при помочі цитованих нами джерел ствердити. Перед усім не важко ствердити котрі саме полки австро - угорської армії мали український склад, тому що джерела подають національний склад кожного австрійського полку в %/% і тому, що територіяльна засада комплетування обовязувала до самого кінця. Далі: не трудно при помочі джерел устійнити, де був і що робив з початком листопада кожний український полк австро - угорської армії. 7-томова історія останньої війни Австро - Угорщини дає на це переконливу відповідь. Ми постарались зібрати оці відповіді і передати їх на сторінках Л. Ч. К.

Заки перейдемо до докладного перегляду бойових дій українських полків австро - угорської армії в листопаді 1918 року, треба декілька слів сказати про ці орґанізаційні переміни, які переведено в австро - угорській армії в 1917 і 1918 році. На переломі оцих років переведено ґрунтовну реорґанізацію австро-угорської армії. В піхоті зменшено полки до трьохкурінного складу, при чому з четвертих куренів зорґанізовано нові полки чч. 103-139 та пробоєві (штрмові) курені 1-60 при кожній дивізії піхоти. Крім цього створено ще в 1918 році 6 куренів скорострільних та 3 курені наколесників. Ляндштурм (ополчення) зредуковано з 173 на 154 курені. Треба підкреслити великий „балаґан", який викликала в піхоті оця реорґанізація. Про те пише ґен. Альфред Кравс: „Траплялось так, що з одного і цього самого старого полку один курінь машерував з над Пяви до полудневого Тиролю, а другий з полудневого Тиролю на Пяву. Коло Фельтре стрічались обидва курені, що переходили в склад нових полків".

53 бриґади на всіх 138 мусіло змінити свою нумерацію. Гірські бриґади теж впали жертвою реорґанізації, тому що відтепер всі бриґади через засоблення в гірський виряд могли бути призначені до гірської війни. Дивізійну кінноту зменшено до одного швадрону на дивізію піхоти, а дивізії кінноти (всіх 12) спішено, при чому нова спішена дивізія кінноти відповідала силою бриґаді піхоти. Помітно побільшено артилерію, при чому переведено теж помітні зміни в нумерації полків. Кожна дивізія піхоти мала два польові гарматні полки, н. пр. 1 дивізія мала 1-ший і 101-ший полк; 2 дивізія 2-гий і 102-гий і т. д.

1 важкий гарматний полк та 1 дивізіон гірської артилерії. Спішена кінна дивізія мала легкий гарматний полк та важкий дивізіон, що мали означення „К". Фортечна артилерія числила 14 полків по 4 курені по 4 батерії, з чого 11 було „мобільних" та 3 надбережні. Летунство зреорганізовало в 20 куренів розвідчих, 10 мисливських, 3 бомбометні курені та 5 сотень повітроплавних. Разом було в 1918 році 100 сотень.

Технічні частини: 60 саперських куренів (на кожну дивізію піхоти 1) 2 мостових, 2 спеціяльних, 12 електричних, 20 телеґрафічних куренів та 2 залізничі полки. Зреорганізовано цілковито обоз, що числив 266 автокольон та 755 обозних валок. Зреорганізовано теж санітарну і харчеву службу та етап.

Якщо йде про українців, вони творили більшість в східно-галицьких піших полках і куренях полевих стрільців, та в деяких пробоєвих куренях, в деяких полках кінноти, в полевих легких і важких гарматних полках та в декотрих саперських куренях. Зовсім незначну меншість творили українці в спеціяльних піших, гарматних, технічних і летунських частинах. Не багато українців „декувалось" в запіллі, бо на це не мали потрібної протекції. Як бачимо, українці були для австрійської начальної команди типовим „гарматним мясом" і тому не диво, що „тирольцями сходу" затикали всі можливі діри на ріжних австрійських фронтах. Та про те буде мова далі. Тепер перейдемо подрібно, скільки українців було в ріжних частинах австро - угорської армії.

Табл. I. Українські частини б. австро-угорської армії:

Рід зброї	Чч	Доповняюча округа 1914	Місце постою 1914	Приділ 1914/1918 Корп.	Дів.	Бр	в %% національний склад Укр.	Інш.	Де був полк 1 XI. 1918?
Піхотні полки	9	Стрий	Б. I. IV. Перемишль II — Стрий III — Радимно	X XXVI	24 4	47 7	73	27	Італ фронт
	10	Перемишль	Б. II—IV **Перемишль** I—Бієліна	X XV VII	24 **48** 24	48 **11Г.** 48	47	53	Італ. фронт
	15	Тернопіль	Б. I, III, IV Тернопіль II—Львів	**XI**	**11** 10	**21** 19	62	31	Італ. фронт
	24	Коломия	Б. II, III Львів **I—Коломия** IV—Фоча	XI XV XII	30 **1** 59	59 **8Г.** 117	79	21	Серб. фронт
	30	Львів	Б I—III **Львів** IV — Невесініє	XI XVI XI	30 **18** 9	60 **3Г** 18	59	41	Серб. фронт
	41	Чернівці	Б I—IV Черніеці	XI XII	**30** 59	**59** 118	27	73	Серб. фронт
	45	Сянік	Б. I, IV Перемишль **III—Сян.к** II—Травнік	X XV VII	24 **48** 24	47 **12Г** 47	47	53	Італ. фронт
	55	Бережани	Б. II. IV Львів I.: Бережани III.: Мости великі	**XI**	**11** 10	**21** 19	59	41	Італ. фронт
	58	Станиславів	Б. I, III Станиславів **II—Заліщики** IV.: Фоча	XI XV XVII	11 **1** 11	22 **8Г.** 22	72	28	Україна
	65	Мукачів	Б. I. III Міскольч II Мукачів IV Банська Бист риця	VI	**15** 15	**30** 30	?	?	В транспорті на се. б фронт
	66	Ужгород	Б. III. IV Ужгород **I.: Кошиці** I: Горажде	VI XV	15 **1** 15	29 **7Г** 29	22	78	В транспорті на серб. фронт
	67	Пряшів	Б I—III Відень IV. Пряшів	II VI XIII	49 **27** 27	17 **54** **54**	?	?	Італ. фронт
	77	Самбір	Б. II. III Перемишль **I.: Самбір** IV.: Тузля	X XV VII	24 48 24	48 **11Г.** 48	69	31	Італ. фронт
	80	Золочів	Б. I. III Львів **II.: Золочів** IV: Невесініє	X XVI XI	30 **18** 9	60 **3Г.** 18	63	32	Серб. фронт
	85	Сигіт	Б. I, IV Лечава **II.: Сигіт** III: Рогатіца	VI XV XIII	27 **1** 27	54 **7Г.** 54	33	67	Італ. фронт

Рід зброї	Чч.	Доповняюча округа 1914	Місце постою 1914	Приділ 1914/1918 Корп.	Див.	Бр.	в %% національний склад Укр	Інш	Де був полк 1 XI. 1918?
Полки піхоти	89	Городок	Б. I. III. Ярослав II Рававрр. IV. Городок	X XVII	2 11	2 21	60	40	Україна
	90	Ярослав	Б. II, III Ярослав IV: Любачів I: Сараєво	X XV XVII	2 48 11	4 10Г 21	?	?	Україна
	95	Чортків	Б. I, IV Львів II. Станиславів III: Чортків	XI XXII	11 2	22 4	70	30	Італ. фронт
	109	Сформ. 1918 р. з IV/9. II/45 та IV/77 курінів		VII	24	47	63	37	Італ. фронт
	110	Сформ. 1918 р. з III/40, IV/40 та I/10 курінів		XXII	2	3	17	83	Італ. фронт
	115	Сформ. 1918 р. з III/95, IV/95 та 1/15 курінів		XVII	11	22	67	33	Україна
	124	Сформ. 1918 р з IV/24, IV/41, та IV/58 курінів			53	106	59	41	Італ фронт
	130	Сформ. 1918 р з IV/30, IV/80 та IV/89 курінів		XV	50	99	62	38	Італ. фронт
	134	Сформ. 1918 р. з III/65, IV/65 та II/34 курінів			15	29	?	?	В транспорті на серб фронт
Полки стрільців (KK. Schützen)	18	Перемишль Сянік	Б I, II Перемишль III. Сянік	X	45 45	89 90	47	53	Альбанія
	19	Львів—Бережани	Львів	XI XXV	43 54	85 107	59	41	Україна
	20	Станиславів Бережани, Чортків	Станиславів	XI	43 43	86 86	72	28	Італ. фронт
	22	Чернівці Коломия	Б. I, II Чернівці III: Радівці	XI	43 43	86 86	27	73	Італ. фронт
	33	Стрий Самбір	Стрий	X	45 45	89 89	73	27	Альбанія
	34	Ярослав—Городок	Ярослав	X	45	90	?	?	Група Господарж в Чорногорі
	35	Золочів—Тернопіль	Золочів	XI XXV	43 54	85 107	68	32	Україна
	36	Коломия, Станиславів Чортків	Коломия	XI XXI	43 56	86 111	70	30	Італ. фронт
Гонведи	11	Мукачів Ужгород	Б I. II Мукачів III Ужгород	VI	39	77 77	10	90	Запілля
	12	Сатмар—Неметі Марм Сигіт	II — Сигіт	VI	20 41	40 81	?	?	Резерва Нач. Ком.
Полеві курені стрільців (Feldjäger)	13	Зап. сотня Краків	Казалезе	XIV XI	8 30	16 60	35	64	Серб. фронт
	14	Зап. сотня Перемишль	Мезольомбардо	XIV XI	8 30	16 60	47	53	Серб. фронт
	18	Зап. сотня Львів	Трієнт	XIV XI	8 30	16 60	59	41	Серб фронт
	27	Зап. сотня Чернівці	Галь в Т.	XIV XI	8 30	121 60	27	73	Серб. фронт
	30	Зап. сотня Станиславів	Штейр	XIV XX	3 49	6 97	70	30	Італ. фронт

Рід зброї	Чч	оповняюча округа 1914	Місце постою 1914	Придїл 1914 / 1918 Корп.	Див.	Бр.	в % національний склад Укр.	Инш.	Де був полк 1 XI 1918?
	32	Зап. сотня Пряшів	Теребовля	XI / XII	30 / 34	60 / 67	?	?	Східн. фронт
Пробоєві (штурмові) курінї	2	Сформ. 1918 р. зі сотень 110, 40, 95 п. п. та 4 і 29 кур. п. с.			2	—	25	75	Італ. фронт
	4	Сформ. 1918 р. зі сотень 9, 99, 8 і 49 п. п.		XXVI	4	—	18	82	Італ. фронт
	9	Сформ. 1918 р зі сотень 91, 102, 30 і 80 п. п.			9	—	32	68	Серб. фронт
	10	Сформ. 1918 р. зі сотень 15, 55, 21 і 98 п. п.			10	—	30	70	Італ. фронт
	11	Сформ. 1918 р. зі сотень 89, 90, 58 і 115 п. п.		XVII	11	—	53	47	Східн. фронт
	15	Сформ. 1918 р. зі сотень 66, 134, 60 і 65 п. п.			15	—	?	?	В транспорті на серб. фронт
	24	Сформ. 1918 р. зі сотень 45, 109, 10 і 77 п. п.		VII	24	—	57	43	Італ. фронт
	27	Сформ. 1918 р зі сотень 25, 34, 67 і 85 п. п.		XXVI	27	—	?	?	Італ. фронт
	30	Сформ 1918 р зі сотень 18, 97 п. п. та 1. 13, 14, 16, 18 і 27 кур. пол. стрільців			30	—	14	86	Серб. фронт
	43	Сформ. 1918 р. зі сотень 5, 16, 20 і 22 п. стр.			43	—	25	75	Італ. фронт
	45	Сформ. 1918 р. зі сотень 33, 17, 18 п. стрільців та 51 п ляндштурм		—	45	—	33	67	Альбанія
	54	Сформ. 1918 р. зі сотень 19, 35, 29 і 30 п. стр.		XXV	54	—	33	67	Україна
	56	Сформ. 1918 р. зі сотень 36, 37 II і III п. стр.		XXI	56	—	18	82	Італ. фронт
	59	Сформ. 1918 р. зі сотень 24, 41, 103 п. п. та 3, 15 і 25 кур. пол. стр			59	—	27	73	Серб. фронт
Кінні полки	9	Драгони Зап. сотня: Коломия	Б. II Броди I. Камінка	XI	4K / 4K	18K / 21K	29	71	Серб. фронт
	3	Улани Зап. сотня: Городок	Б. Краків II Бєльско	I	7K / 7K	20K	26	74	Україна
	4	Улани Зап. сотня: Львів	Вінер—Найштадт	II / XXI	3K / 3K	17K / 17K	65	35	Італ. фронт
	5	Улани Зап. сотня: Перемишль	Ряшів	X / VII	6K / 9K	14K / 9K	40	60	Італ. фронт
	7	Улани Зап. сотня: Бережани	Штокерау	II / XXI	3K / 3K	10K / 17K	72	28	Італ. фронт
	8	Улани Зап. сотня: Станиславів	Чернівці	XI / XIII	8K / 10K	13K / 4K	80	20	Італ. фронт
	13	Улани Зап. сотня: Золочів	Золочів	XI	4K / 4K	18K / 21K	55	45	Серб фронт
	1	Кінні стрільці Зап. сотня Львів	Львів	XI		3 Кстр	65	35	Дів кіннота в 3, 11, 12, 29, 30, 43 піш. дів
	3	Кінні стрільці Зап. сотня Стрий	Стрий	X		3 Кстр	26	74	Дів кіннота в 2, 10, 24, 26, 45, 56 п дів.

Революційно - мілітарна акція „Оборони України" на терені Чугуївської Військової Школи

Написав: В. Євтимович, підполк. Армії УНР

Того вечора ми вже не могли додуматися, що змусило Т. Д-ча, людину уперту в замірах, занехати таку цікаву подорож? Та... завтра довідаємося й, зрештою — добре, що вернувся!

В суботу ми до нього не йшли, а таки в клюбі — несподіванка завжди цікава, надто для людей молодих.

Т. Д-ч розповів нам, що він щасливо дібрався до Гамбургу. Там він розшукав українців, адреси яких йому дали у Львові, в українському клюбі в Гамбургі прочитав доклад про стан українства під московською займанщиною, дістав від клюбу іменування на почесного члена, показав нам жовтосиню — по перехрестю — членську карту на ім'я так-таки почесного члена українського клюбу в Гамбурзі.

Збирався їхати далі й уже навіть був купив шифкарту, але перед самою дорогою бувши продав шифкарту раптом почув, що його занесла туга за домівкою — за рідним, жінкою і — „слово честь, панове" — за всіми вами.

— А що ж у вас нового за цей час сталося? — питає.

Навиперeдки, один другого перебиваючи, оповідаємо про найновішу злобу дня, а в Чугуєві, то й того більше, — про цікавий доклад п-полк. Яценка.

Т. Д-ч слухав дуже уважно, часами щось перепитував і раптом — аж нас це вразило — розреготався, хоч не було чого... аж до сліз!

Ми всі на нього витріщилися, він же, витираючи сльози, просить пробачення за свій несподіваний не тільки для нас а й для нього самого сміх і пояснює його тим, що пригадав, мовляв, смішну подорожню пригоду, про яку нам одразу ж оповів.

Пригода дійсно була смішна — весела й досить „скоромна" — француза, який прожив у Москві 4 місяці, за цей час від усього „великова, могучева, свободнава язика" засвоїв, очевидно, найпевніше з нього — асортимент химерожних матюків! Це пояснення нас задовольнило, а ми докінчили нашу доповідь про Яценка. При дальших зустрічах з Т. Д. до теми його поїздки за кордон, як до викладу п-полк. Яценка якось не приходило, й обидві ці події призабулися.

*

В липні 1914 р. (ст. ст.) вибухла війна. Мої старші товариші по школі, в тому й Герасим Драченко, були іменовані підпоручниками — зам сіх, як звичайно, 6-го серпня — вже 12. липня й наїхали до своїх полків, а Т. Д-ч був покликаний до війська по мобілізації свого річника й теж виїхав з Чугуєва. Мені довелося пробути в школі ще з півроку — до кінця скороченого курсу.

З Т. Д. ми листувалися — на початку війни частіше, а з бігом часу — все повільніше, аж поки наше листування не урвалося зовсім.

Прийшла революція, а з нею — шалена праця по українізації частин, ще далі — наступ Керенського, пораження, евакуація до Києва, довге лежання в шпиталі.

Коли видужав — вступив до українського війська на службу як военно-шкільний офіцір...

Події відбувалися в шалено-скорому темпі. Перша навала москалів на Київ у січні-лютому 1918 р., відступ із Києва, кривавий шал червоних, укріплення перед ними, прихід німців, безславний кінець Центральної Ради, що вічно не зуміла вдіяти сама, відновлення Гетьманату.

В січні 1919 р. в Києві появилися перші збіги зі Слобожанщини, а за який тиждень — появилися збіги й з усього Лівобережжя... Прийшов наказ про евакуацію Києва.

Це був час, коли доводилося працювати без відпочинку часом цілими добами. В ночі, коли затихав денний гамір, чутно було далеку гарматню стрілянину.

Якось вечором напередодні евакуації, десь біля години вже 21-ої, у мене несподівано появився Т. Д-ч, — як завжди, веселий, дотепний і в своїх дотепах трошки злосливий.

Натурально, що я дуже зрадів милому гостеві й на радощах не знав, на якому місці його посадити та чим його приймати-частувати. — Стільки часу не бачилися!

По вечері перейшли до мого габінету й у розмовах не стямилися, як пролетіла ніч. Поклалися спати десь біля 4-ої ранку, щоб хоч трохи перепочити, бо ж ранком чекала праця...

Т. Д-ч мені оповів, що п'сля революції він осілився в Чугуєві. При своїй нехіті до урядово-державної служби зайнявся громадською працею — був обраний до чугуївського магістрату й призначений на становище референта культурно-освітніх справ. На цьому становищі працюючи, заклав „Просвіту", зорганізував театр, українізував міське шкільництво, зорганізував курси українознавства для місцевої змосковленої інтелігенції.

Для власного доходу-прожитку заклав... українську книгарню, бо за гетьмана книгарський ринок мав найбільший рух та давав найкращі прибутки. Книгарню провадила його дружина...

Все для нього укладалося чудесно, але рівно за три тижні по поваленню Гетьманату до Чугуєва прийшли... москалі-большевики — його книгарню... розкидали по вулиці, а він сам, покинувши родину на волю Божу, мусів покинути насиджене місце й утікати в світ за очі. — Добрався до Києва, розшукав мене й просив приділити його до якоїсь праці, найкраще для нього — десь при військовій школі викладати українознавство.

В часі нашої вночішньої розмови, згадуючи про часи мого перебування в чугуївській школі, про „клюб" та „вечорниці", пригадалася мені — його несподівана поїздка в навколосвітню подо-

рож, що дойшла тільки до Гамбурґа та доклад п-полк. Яценка.

Коли я про ці два факти пригадав, то Т. Д-ч знову вибухнув веселим сміхом, як і тоді, в Чугуєві і, знову як тоді, я витріщив на нього очі — чому він знову сміється, коли я пригадав про той доклад?

А Т. Д-ч, обмахуючись руками:

— Ой, батечки-голубчики, дайте висміятися... Зараз роскажу Вам про все...

Заспокоївшись од сміху, почав оповідати...

— От-тож, треба знати, що в біографії п-полковника Яценка, яку він Вам оповідав, усе — від початку й до кінця — найсвятіша правда. Я його дуже добре знаю, бо ж ми однополчани. Ми разом виїхали на війну і майже разом, бо на одному тижні попали до японської неволі. Він од мене значно молодший літами й на одну рангу. Про себе він росказав вам, усе, крім одної дрібнички, і Т. Д...ч знову вибухнув сміхом!

— Він не сказав Вам, що він австрійський шпіон!

На моє мовчазне здивування Т. Д-ч, переходячи на серйозний тон, продовжував:

„Так, австрійський шпіон і, треба сказати, дуже талановитий чи, може й більше.

„Я про це знав, і тому то мені й тепер смішно, коли представлю собі численну авдиторію, яка слухає його, мов якесь откровеніє, а він частує її всякими правдоподібними байками й робить свою роботу — як ще нині, знаючи про це все, було не сміятися?

„Але слухайте далі...

„Перше, про що треба знати — п-полк. Яценко — це фанатичний український патріот... Москалів ненавидів... хиба ще так, як ненавидів їх я...

Друге — це прирожденний вояк і дуже талановитий старшина, людина шалено - активна й уперта...

Він походив із заможної родини й, як самі Ви могли зауважити, достав старанне виховання, добре знає німецьку й французьку мови.

Коли ми були в полоні, то на японському ґрунті він зійшовся з німцями і, ще тоді — власну голову заставлю, вступив на службу до австрійського ґенерального штабу. Пізніше я переконався в тому... наочно...

З відома цього штабу він через де-який час по повороті з полону, пророблив усе так, як то він вам оповідав у своїй біоґрафії.

Коли прибув до Австрії, де вже на нього чекали, то щоб замилити москалям очі, з відома Австрійського Ґенер. Штабу... звязався з Російським Ґенер. Штабом, якому подавав ревеляційні відомості... Але... такі, про які Австрійський Ґенеральний Штаб достоменно знав, що вони вже знані москалям з інших джерел. Іноді відомості, які з відома австріяків. Яценко давав москалям, були трохи повніші від тих, що вони вже їх мали... І це ще більше пантеличило москалів...

Та обставина, що ці відомості подавав саме Яценко, що поїхав працювати „на власну руку", в опінії москалів зробили йому репутацію „невловимого аґента" тоді, коли інші, буває, „засипаються", який „все здобуває сам" і т. д...

Вся ця комедія була потрібна для того, щоб мати змогу, коли прийде слушний час, перекинути Яценка на російський беріг, як заслуженого агента, який дістане напевно приділ на якесь поважніше становище, найправдоподібніше, як знавець — до відділу протиавстрійської контррозвідки; це становище, знаючи всі таємниці російської сторони, він зможе використати для австрійського ґенерального штабу, не викликаючи супроти себе найменішої підозри.

При першій добрій нагоді, коли був здемаскований, здається, Рідль, Яценко „втік" до Росії й там сталося все так, як передбачалося. — Він, що вже був оцінений високо, дістав одповідне становище й дістався в ідеальні умови для праці — їздив од залоги до залоги, був у курсі біжучого життя частин — тих частин, які, в разі оголошення війни, перші мали виступити на фронт, мав доступ і попертя — „Высочайшеє повеленіє", по якому він їздив, допомогало — од штабів дивізій, корпусів і т. д... А щоб краще маскуватися й не звертали на себе уваги уніформою, дістав дозвіл ходити по цивільному.

А ще пригадайте його доклад. Той доклад був правдоподібний до найменших дрібниць, був дуже живий і, навіть, веселий. І в той же самий час був скомпонований так мудро, так дотепно, що серед слухачів — серед слухачів-старшин — викликав зневіру до власних сил, будив затаєний страх перед незнаним противником, який у докладі Яценка був дуже мудрий, рішучий, патріотичний і т. д. Разом цей доклад сіяв перші зерна паніки. А ще пригадайте його вставочки про те, як живеться в Галичині українцям, про їхні школи, „Просвіти" і т. ін. Хіба це не було адресоване до українців підмосковських? Хіба це не викликало порівнянь з тим, що мали українці під Москвою? Хіба ці порівнання не викликали несвідомих симпатій до Австрії серед наших „малоросів", хіба не будили вони серед них несвідомої відрази до Москви?

Так... Яценко — це талановита й одважна людина! І тепер Ви знаєте, чому я сміявся. — Мені було смішно з тих наївних, що його слухали та йому вірили.

Не повірити Т. Д., людині правдивій до різкости, я не міг.

— А що ж із ним сталося? Де він тепер?

Цього напевно сказати не можу. Посередньою дорогою я довідався, що в серпні чи вересні 1914 року він прийняв баталіон — щоб відбути „командний стаж". Одного разу москалі мусіли були з якихсь там причин, як про те подавалося в газетних справозданнях, „для вирівняння фронту" відступити — очевидно, що „їх відступив" противник. Командир баталіону п-полковник Яценко підчас того відступу... „пропал без вєсті". Треба гадати, що використав догідну хвилину й перекинувся до австрійської армії, але певніше, що таки дійсно загинув..., бо інакше був би тут.

— Ну, а... якже...?

— Хочете запитати, яке в цій історії місце займав я? — Моя роля була дуже скромна й нічого спільного з роботою Яценка не мала. Я... жив у Чугуєві... Мав живий звязок із юнкерами. Мав серед них, як це Ви самі бачили, чималі

впливи. Мій „клюб" робив своє — будив думку. А коли її раз урухомити, то вже ніколи не перестане працювати, — все піде в показаному напрямку. Всі, що до нашого „клюбу" вступали, виходили з нього старшинами... майбутньої української армії. Стрічав не одного з них. Із семидесяти пяти моїх учнів, що скінчили чугуївську школу, крім тих, що загинули на війн', всі до одного тепер в українській армії. Шкода, що не міг їх мати... сімсот пятьдесят! — Тоді не було б того безголовя, яке маємо і не москалі ішли б тепер на Україну, а ми пішли б походом на Москву... шляхом Сагайдачного.

— Це Ви робили на власну руку, Т. Д-чу?

— Кожен із нас на своєму відтинку робив на власну руку, т. є. з власної ініціятиви, на власне ризико й на власну відпов'дальність. То в нашій ситуації інакше й бути не могло, в цілому ж — наша робота була уплянована... Ми не чекали від нашої роботи моментальних ефектів, а рахувалися з тим, що не одному з нас, може, не доведеться побачити насл'дків своєї роботи... Події заскочили нас зненацька — і війна і революція вибухли несподівано раніше! — Раніше, ніж ми спромоглися збити добрий кістяк... Це вже не наша вина.

— Ви працювали в контакті з Яценком?

— Я мав із ним тільки той контакт, що колись ми були однополчани й разом попали до полону. Коли в'н перекинувся на працю до Австрії, то після того я стрічав його один тільки раз, коли в 1910 році був переїздом у Львові. Зустр'в його в уніформі австрійського лейтнанта. Ця зустр'ч була несподівана для нас обох. Ми разом повечеряли, наговорилися. Це була наша остання зустріч. Він досить знав мою „любов к атечеству", щоб мене не боятися й розказав мені про всі свої пригоди. — Можна було луснути зо сміху, коли в'н оповідав, як він водив москалів за носа, а ті дурні йому вірили!

— Ви кажете, що Ваша робота була уплянована? — Значить, була якась організація — таких, як Ви, було більше?

— Ну, та розуміється, що я був не один, але... нас було й не так багато й менше, ніж було треба. Перед 1914 р. я знав кількох, що — кожен на своєму місці — працювали в в'йську. Так, наприклад, були такі, що завідуючи полковими сценами, — виставляли переважно українські песи й п'дчас репетиції провадили такі собі „ліберальні розмови..." честь честю — на „гасударственном язике", але... з українським змістом... Інші — вели пропаганду між товаришами... Знав одного, що у військовій школі викладав „Історію російскаво гасударства" так, що розкладав саму „російську гасударственость"... Один із наших був навіть м'ж жандармами. Цей, коли заходила потреба, помагав нашим хлопцям утікати за кордон — „фабрикував" закордонні пашпорти, давав на подорож гроші і, був випадок, коли наказав своєму шпіцлю „простежити" такого „п'дозрілого" аж... до Тернополя і той їхав з усякими вигодами й певний, що ніхто не посміє його арештувати... А той дурний шпіцель і не догадався, що помагає „підозрілому" втікати!

— Так значить, що все ж була ціла орган'зація?

— Еге ж... Тільки зараз мені було б трудно розказати Вам про неї все так, як Ви про це хотіли б знати. Спробую колись іншим разом. А потім, Ви згадували про Миколу Івановича Міхновського. Отже, при нагоді запитайте в нього про „Оборону України", то він Вам про неї розкаже все... Про себе скажу, що належав до неї в'д 1907 року і в Чугуєві працював з її доручення. З членів організації знав лише к'лькох, а звіти складав якраз Миколі Іавновичу. В тодішніх умовинах інакше не можна було... Як я працював, — Ви бачили. І коли кожен з тих, що належали до нашого „клюбу", приєднав для нашої справи бодай одну українську душу, то наша робота не пішла на марне. Бо через „клюб" кожного року перейшло щонайменше душ із тридцять!

— Ну, а як Ви розцінюєте роботу Яценка?

— Ішов проти Москви? На шкоду найгіршому ворогов'? — Значить на нашу користь! Всі дороги ведуть до Риму! Яценко — це був фанатик. Темперамент мав холеричний. Такі люди не можуть чекати й свої заміри мусять здійснювати зараз же, в цю хвилину. Яценко гадав, що найкоротша дорога веде через Відень. Він не хот'в — не міг — чекати, коли то наші дядьки прочухаються, й хотів прискорити процес — розштовхати „хахла" кулаками під ребра.

Натурально, що й цей спосіб був непоганий. Бо, навіть сфедерована з Австро-Угорщиною — з цього Яценко здавав собі справу — Україна п'шла б уперед стомилевим кроком, і цей стан був би для нас стократ ліпший, ніж під Москвою.

Наш спосіб був повільніший, але в наслідках певн'ший, бо він до цілі безпосередньо — без пересідання в Відні...

Але доля перемішала нам всі карти!... Австрія „дала дуба", а в р. 1917 ми прогавили найкращі моменти й змарнували всі можливості — величезні — які нам подарувала була істор'я...

*

На другий день я приділив Т. Д-ча на становище лектора української історії та географії в 1-ій київськ'й спільній юнацькій школі, а ще через день почалася евакуація шкіл до Камянця Подільського.

*

З останньої розмови з Т. Д. я довідався ще про одну сторінку блискучої революційно-міл'тарної акції „Оборони України". Цим разом акція відбувалася на вдячному терені чугуївської школи — проникла в одну з тих твердинь, при допомозі яких Москва панувала й тримала нас у неволі. Ця акція роками підготовляла зародки-кадри для майбутньої українськоі армії, в спосіб... „партизанський" — здобувала їх „на ворогові" та його засобами.

Коли взяти під увагу, що саме чугуївська школа дала Україні найбільш' кадри готових старшин, то значення цієї акції було величезне — мудре в замірах і успішне в добутках. Акція „Оборони України" на терен' Чугуївської Військової Школи в безпосередньо близькі перед великою світовою війною літа — це ще одне свідоцтво великої заслуги перед Україною незабутнього Козака-Характерника, Творця новітньої української збройної сили, Миколи Міхновського!

З війни на війну

Написав б. *поручник УГА Петро Мигович.*

1. Після війни у рідному селі.

Дня 31. листопада 1918 р. вернувся я із Санджаку до дому, щоб привести себе по тяжкій чотиротижневій дорозі, до порядку.

Коли перечитав я у Лавочнім мобілізаційний наказ, думав собі, що молоді люди мого села стануть в ряди рідного війська. Так думав я, бо моє село*) належало до одного із кращих сіл, під оглядом національної свідомости — горішньої Калущини.

Була це в першу чергу заслуга місцевго учительства. Учителі зуміли були підібрати собі відповідних сільських свідоміших одиниць, і з ними вели народнє освідомлення. Цими учителями були управитель школи Іван Белей та учителі Антін Іваницький, Михайло Зубрей та Іван Плютач. Головно Антін Іваницький своєю працею від перших літ свого побуту в селі (від 1904 р.) підніс село під культурним і політичним оглядом на певну висоінь так, що воно було дійсно одним з перших, калуського повіту. І Михайло Зубрей працював, але, на превеликий жаль села, лише два роки (1912 і 1913). По зложенню виділового іспиту, перенісся в інший повіт. Антін Іваницький працював опісля із Іваном Плютачем.

В селі були ось такі товариства: Читальня „Просвіти", Т-во „Січ", Кружок „Сільського Господаря", Кружок Українського Товариства Педагогічного. При читальні „Просвіти" був дуже активний драматичний гуртом, що восені і зимою проявляв стало, живу діяльність. Т-во „Січ" розвивалось дуже гарно. Була це заслуга найбільше Михайла Зубрея — бо він сам належав до радикальної партії — хоч само товариство, заложене далеко скорше перед його приходом до села.

Особливо драматичний гурток був діяльний З одною виставою їздив гурток навіть до Калуша, де з нагоди вибору послом Дра Івана Курівця відіграв в салі „Народнього Дому" якусь комедію. Було це на тодішні часи щось велике.

Все те робилося під умілим керуванням і пильністю згаданих учителів.

В селі була також читальня ім. Качковського, заложена коротко перед війною. Це знову заслуга пок. пароха о. Романа Крижанівського. Вона не проявляла жадної діяльности, бо поза кількома найближчими людьми, місцевому парохові, ніхто до тої читальні не ходив. Навпаки, село її бойкотувало. Населення під оглядом політичним держалося кріпко і все підчас виборів виступало одностайно.

Усе це було до часів світової війни. У війну все устало, бо мусіло устати. Провідники пішли на війну. Пішли і селяни. Остав тільки управитель школи. Старий чоловік та й праці від нього вимагати було годі.

Тепер застав я майже всіх в дома, за виїмком учителів. Одні з полону, другі з військових частин. На мобілізаційний наказ ніхто до українського війська не явився. Заледви пять чи шість сімнацятьлітних хлопців, що до часів революції не бачили навіть кріса зголосилися добровільно і повнили в Калуші військову службу. Ще було із села кількох Усусусів, що прямо з Буковини переїхали до Львова і тепер там були на фронті. Усіх із села могло бути не більше, як 10 чоловіків.

А решта викрикувала в дома, що „війни вже досить" та й займалася місцевими спорами. А було чим займатися. Переводили нові громадські вибори на комісаря. В селі було три партії. Партія горішного села, середини і долішньої частини. А саме село велике. Понад 420 господарств, около 2000 душ. Село довге понад 3 км. По національности чисто українське. В селі 12 жидівських родин і надлісництво.

Кожна з трьох партій хотіла мати свойого комісаря — себто нового війта. Цілими вечорами збиралися селяни гуртками по хатах та радили. Радили над тим, якби то скинути теперішнього, уже нововибраного комісаря. Село поділене було в додатку на „старих" і „молодих". До „старих" зачислялися переважно усі дотеперішні громадські радні. Партія „молодих" складалася головно із тих, що поприходили із війни — одні з російського полону, другі з австрійської армії. Вони становили тепер більшість в селі, і вибрали нового комісаря.

Молодий комісар, чоловік зовсім гарний — літ мав около трийцять пять. Називався Юрко Римар. Перед війною мав крамничку. По відбутті військової служби (підчас спокою) поїхав був до Америки, звідки по 6-ох роках вернувся назад до села. Тепер вернувся з війни. Був він найбільше освічений з поміж партії молодих. Сам теперішний комісар грав на скрипці. Горівки не пив і на весіллях після повороту з Америки не грав. Немав поважання серед старих. Хотіли вибрати когось іншого. Та на перешкоді стояв повітовий комісаріят, який вже затвердив був нові вибори на комісаря.

Мимоходом згадати треба і про старого (австрійського)війта, бо була партія, що й його хотіла вибрати на комісаря. Був ним мій стрий Іван.

Нерадо пишу отсі стрічки про нього. Нерадо лише тому, що він мій стрий — і хтось подумати може, що нарочно хвалю його. Ні! Роблю це тому, що хвалять його не тільки в Калущині, але і поза нею.

Є це чоловік, що цілий відданий народній справі. І то від самої молодости. Йшов усе з місцевим учительством в праці над селом, спільно. Від 1909 р. був начальником громади. Все вибирали його головою читальні „Просвіти". На всякій політичній нараді, чи вічу в повітовому місті, обовязково мусів бути. Був членом Повітової Ради та політичним організатором народньо-демократичної партії, горішньої Калущини. Довірений чоловік у політичних справах д-ра І. Курівця. За часів війни у 1916 р. просидів три тижні у тюрмі, бо місцевий командант постерунку доніс владі, що він москвофіл — бо не доставив на час робітників, щоб зняти з дзвіниці дзвони, що австрійська влада забирала на гармати. Ніколи він москвофілом не був і це не пошкодило йому, що опісля австрійська влада відзначила його хрестом заслуги — а командант постерунку пішов в „одставку".

*) Небилів, повіт Калуш.

В селі, що правда мав ворогів і то з чисто особистих причин, прим. кандидати на комісаря з котроїнебудь партії. Але він не звертав на це уваги і скільки міг, то все для народньої справи працював.

Тепер звертав я йому увагу, щоб він не мішався в місцеві спори за комісарство, бо це шкодить не лише йому, але й загалові. Тепер час, щоб село видало якнайбільше добровольців. Однак він і без моєї ради, не мішався. Невибраний громадським комісарем лише тому, що настала нова влада і треба було вибрати молодшого віком. Усі думали, що молодий більше потрапить і більше зробить.

Тимчасом ані молодий, ані старий не помагали українській владі — у той час.

Загалові селян не снилось іти на війну. Чотиролітня війна і її наслідки, перемучили народ. Мала національна свідомість, слабе почуття створити державу — придержувала селян в дома.

Я вияснював теперішню ситуацію про війну й армію. Треба було, щоб молоді люди вступали в ряди українського війська. Робили це й поважніші старші селяни. Приїздив навіть сам військовий командант повіту д-р Дудикевич Осип. Та нарід знесилений довгою війною, не хотів. А тодішня влада не була енерґічна і тверда, щоб оповіщений мобілізаційний наказ перевести в діло.

3-го грудня відїхав я до Калуша, зголоситися до військової служби.

У КАЛУШІ.

Влада була вже від місяця в українських руках. Повітовим комісарем був адвокат д-р Желехівський, його заступником суддя Білинський.

Військовим командантом повіту був от. д-р Дудикевич Осип. Національна Рада в Калуші іменувала його отаманом. Для престіжу треба було це зробити, щоб військовий командант мав вищу ранґу, а через те й авторитет. Калуські відносини в місті і повіті знав добре, бо перед війною був тут адвокатським конципієнтом у д-ра Михайла Коса. Його помічником був старший його брат Ярослав — хорунжий.

Були це початки орґанізації української влади і держави. Хто в часі перевороту, то є 1-го листопада був на місці, або близько повітового міста, на тім тяжів національний обовязок орґанізувати українську владу. Та орґанізація йшла під деяким оглядом досить пиняво. Й нічого дивного. Так мусіло бути. Це початки, а в початках орґанізувати такий складний апарат, як державу — і то без підготови — виправдує похибки.

В Калуші в той час був спокій і лад. Уряди функціонували, або приступили до праці. Працював суд — саліни і др. Місцеві державні урядовці-поляки, що з початку не хотіли працювати в українській державі, приступали до праці. Під тим оглядом, слідна була праця повітових комісаріятів.

Зате слабо представлялася справа із орґанізацією українського війська.

В самому Калуші була сотня добровольців. Сотня числила около 80 стрільців. Були це в більшій частині молоденькі хлопці, які за австрійських часів при війську не служили. На заклик і пропаґанду в повіті, зголосилися добровільно й повнили охоронну службу. Командантом сотні був четар Мик. Лескович. З підстаршин було найбільше Усусусів.

До часу мойого приходу до Калуша, дав повіт около 80 стрільців-добровольців до Обласної команди в Стрию. З тими стрільцями відійшли із старшин: хорунжий Дмитро Микитинський з Неговець, хорунжий Петро Кузевич з Новиці і хорунжий Михайло Дуда з Верхної. Із старшин із повіту відійшли до Стрия поручник Михайло Коник з Тужилова і сотн. Михайло Дибуляк із Збори.

Стаційним командантом був четар Крижанівський. Командантом двірця був його брат Левко, хорунжий — а ще один брат Михайло, також хорунжий, був обозним командантом.

Четар Ілько Перейма був командантом повітової жандармерії.

З інших старшин були там: хорунжий Тарас Коритовський при харчевім уряді, четар Тимко Бариш і його син Роман, хорунжий, останній при маґазині, хорунжий Іван Хандрицький.

В кілька днів пізніше від мене, зголосився четар Юліян Богачевський. Приділений був до сотні добровольців.

Крім вище згаданих, було ще кілька старшин по селах, які берегли там фільварків.

Повітовий комісаріят, військова команда та стаційна команда містилися в будинку давнього староства.

Я мав зайнятися переходово вишколом мужви у скорострільній службі. Були тут два австрійські скоростріли з дрібним матеріялом та до 15 чоловік, австрійських скорострільчиків, які добровільно зголосилися до українського війська. Також приділено було кількох стрільців із сотні добровольців, для їх вишколу при скорострілах. Закватировані були у жіночій 6-ти клясовій школі.

З початку вишкіл не йшов. Не йшов тому, що коли рано приходив я до приміщень, де стрільці були закватировані, нікого там не було. Стрільці розбігались по місті за своїми справами. Подібно було і після полудня. „Тепер свобода" — говорили.

Та після днів двох, справа з вишколом поправилась. Мені удалося притягнути стрільців до науки, однак не самою наукою про скоростріл, але бесідами про наш край, про відносини на Україні і под.

Крім сотні добровольців, була ще в місті, міська міліція, головним чином жидівська. Командантом тої міліції був четар Ляндеман. Міліція мала кріси й ночами берегла в місті спокою. Міліція була не на руку добровольцям і за намовою своїх підстаршин, бажали її роззброїти.

Одного дня у повітового команданта д-ра Дудикевича зявилася стрілецька делеґація із жаданням, щоб роззброїти міліцію. Делеґати прирікали, що сотня добровольців буде сама берегла ладу і спокою.

Делеґацію вдалося успокоїти, але не на довго. Ще того самого дня, чи на другий день — точно не пригадую собі, гурт стрільців до 30 чоловіка з підстаршинами, прийшли перед будинок повітової команди із жаданням, щоб командант позволив конче роззброїти міліцію. Інакше вони самі справляться з нею. Своє жадання арґументували вони тим, що в українській державі, не має бути другого чужого війська. Таким вважали вони міліцію.

Гурт стояв у збірці, а підстаршини порядкували в дальшу дорогу. Молоді вони і не вміли навіть добре обходитися з крісами. Припадок хотів, що один з них, оглядаючи кріса, не хотячи вистрілив і ранив тяжко в ногу вістуна Василя Фе-

диняка, родом з мого села. На другий день він у лічниці помер.

Цей сумний випадок відстрашив решту стрільців від роззброювання міліції. В таких випадках стрілецтво було так опановане підстаршинами, що на старшинські зазиви до спокою і ладу, не давалося переконати.

В самому місті життя йшло повним руслом. Торгівля відбувалась, як і давніше, одначе життя ставало дорожче. Товари дорожіли.

Повітова Національна Рада відбувала часто свої засідання. В неділі і свята висилала по кілька людей на села для освідомлення і пропаґанди. Вони склнкували звичайно до читальняних домівок нарід і там промовляли. Йшло головно про добровольців для доповнення війська. А війська треба було. З фронту доходили вісти про що раз то нові бої. Пресові комунікати, про воєнні операції були на взір австрійських, скупі. Посполитий народ воєнними операціями зовсім не інтересувався. Усі думали, що до Калуша фронт ніколи не дійде. Тому й вислід із таких поїздок на села, був незадовільний. Звичайно кілька добровольців зголошувалось після таких віч. А це все було мало.

Народ по селах інтересувався спорами за комісарські місця, а також висловлювали жаль до австрійської влади — до староства, що не повиплачував їм військових причинків. Звичайно просили промовця — висланника Повітової Національної Ради, щоб він повідомив про це теперішнього повітового комісаря, може би він видобув звідкибудь фонди і виплатив австрійські залеглости.

По тижневі мого буття в Калуші, сказав мені от. д-р Дудикевич, що оба скоростріли і мужва мають відійти до Стрия і я з ними. Коли про те довідалися стрільці, заявили катеґорично, що до Стрия не відійдуть. Сотня добровольців підняла знову крик, що скорострілів не дадуть. Що було робити?

Не було іншої ради, як піддати обслузі скорострілів думку, щоб поїхали, на три дні до дому, на відпустку, а опісля якось справу ту наладнається. Так і зроблено. Обслуга розїхалась.

Скоростріли заховано, а коли дня 12. грудня почало стрілецтво зїзджатися з відпустки, їм сказали, що на строгий приказ Обласної команди, відіслано скоростріли, до Стрия. Стрільці повірили. І не маючи при чому остати, мусіли їхати до Стрия.

Усіх, що їхали зі мною, було до 40 чоловіка — з того половина скорострільчики, а друга половина піхотинці.

Скоростріли і матеріяли привіз в два дні пізніше, директор Повітової Торговельної Спілки, Осип Ткачук.

Список поляглих у визвольних змаганнях уродженців міста Белза

1. Четар Галань Мирон, с. Михайла й Анни, ур. 30. VII. 1895. р. в Белзі, помер на тиф 19. І. 1920 р. в Торканівці, пов. Ольгопіль.

2. Хорунжий Галань Михайло, с. Михайла й Анни, ур. 20. XI. 1896 р. в Белзі, помер на тиф 6. II. 1920 р. у Винниці.

3. Хорунжий Ґофрик Андрій, с. Павла й Францішки, ур. 18. IV. 1886 р. в Белзі, помер на тиф 6. II. 1920 р. в Обідівці, пов. Ольгопіль.

4. Підстаршина Крижанівський Александер, с. Осипа й Теодори, ур. 26. II. 1901 р. в Белзі, пропав без вісти на Придніпрянській Україні.

5. Десятник Дмухівський Володимир, с. Григора й Теклі, ур. І. V. 1896 р. в Белзі, пропав без вісти (де?).

6. Десятник Лісецький Франц, с. Івана й Марії, ур. 30. VII. 1883 р. в Белзі, помер на тиф 17. XII. 1919 р. у Винниці.

7. Старш. дес. Сухий Іван, с. Теодора й Марії, ур. 24. III. 1895 р. в Белзі, помер в Харкові (?).

8. Старш. дес. Яструбський Іван, с. Михайла й Розалії, ур. в 1897. р. в Радехові, згинув 30. III. 1920. р. в Тростянці, пов. Брацлав, внаслідок нещасливого випадку.

9. Стрілець Войтовицький Станислав, с. Андрія й Марії, ур. 8. V. 1895. р. в Белзі, поляг на Придніпрянській Україні (коли?).

10. Стрілець Герман Іван, с. Василя й Анни, ур. 31. VIII. 1883. р. в Белзі, помер на тиф 5. XII. 1919. р. у Винниці.

11. Стрілець Жарський Володимир, с. Антона й Марії, ур. 5. VI. 1899. р. в Белзі, убитий 28. XI. 1918. р. в наступі на Раву Руську на т. зв. „Гуецькій рампі". Похоронений в Раві Руській на міськім цвинтарі. Могилою опікується місцева Філія Т-ва Охорони Воєнних Могил.

12. Стрілець Жарський Степан (зв. „Балабайка"), с. Осипа й Теклі, ур. 16. VI. 1890. р. в Белзі, пропав без вісти, здається на Придніпрянській Україні.

13. Стрілець Мельоха Осип, с. Івана й Марії, ур. 7. І. 1886. р. в Белзі, помер (коли? де?).

14. Стрілець Лісецький Кипріян, с. Івана й Марії, ур. 22. III. 1897. р. в Белзі, помер в Проскурові (коли?).

15. Стрілець Ліськевич Петро, с. Андрія й Марії, ур. 16. VII. 1879. р. в Белзі, пропав без вісти на Придніпрянській Україні.

16. Стрілець Филипович Александер, с. Івана й Михайлини, ур. 20. X. 1901. р. в Белзі, помер в польськім полоні (де? коли?).

17. — Бобер Евстахій — наймит, с. Назара й Юлії ур. 24. III. 1898. р. в Остраві пов. Сокаль, помер весною 1919. р. в полоні в Варшаві.

С. Г.

СПРАВЛЕННЯ ПОХИБОК

До статті під наголовком „Остання війна Австро-Угорської Монархії" в ЛЧК ч. 5 в бойовому зіставленні російської армії на стор. 16 вкрались деякі неточности, які автор просить справити. А саме:

XII. Арм. Корпус (Винниця) входив в склад 11, а не 2 армії, як це помилково подано. До цеї армії входили ще XXIX. і XXVIII. арм. корпуси, 69 піша та крім 9 кінної ще 11 Кінна дивізія. 11 Кінна дивізія стояла в мирний час на Волині, а її полки: (Ізюмський гусарський зі Слобідських козаків, Чугуївський уланський і Рижський драґунський) мали велику кількість українців.

Крім VIII. Арм. Корпусу в склад 8 Армії входив ще XXIV. Корпус, що в літі 1917 року був призначений до українізації. (За Державність, зб. 9 стор. 174) та 71 і 65 піші дивізії, що в мирний час стояла на Поділлі, в склад 8 Армії ті. (За Державність, ч. 8, стор. 81). Крім 2 сводної козацької дивізії, що в мирний час стояла на Поділлі, в склад 8 Армії ввійшли ще 1 і 2 Кубанські козацькі дивізія та I. Терська Козацька дивізія.

В списі частин, що українізувались в р. 1917., пропущено: 10 арм. корпус, що українізувався на Західному а потім на Румунському фронті. Про український рух в цьому корпусі є багато джерел. В 8 збірнику „За Державність" згадує ще ґен. Єрошевич про 11 та 12 армійський корпуси. Останній був збольшевизований. В 11 Корпусі живіший рух був в 32 пішій дивізії.

Л. Ш.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

З технічних причин припинено друк 5-го і 6-го аркушів споминів А. Камінського „В волинській тихій стороні". Ці аркуші вишлемо точним П. Т. Передплатникам в липні ц. р. з числом 7.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

XI. річник (Число 6.) Червень

ЗМІСТ:

Wydaje: Wydawnicza Kooperatywa „Czerwona Kałyna", Lwów, ul. Zimorowicza 12. Zaw. Osyp Nawroćkyj.
Redaktor: Wasyl Sofroniw-Łewyćkyj. Drukarnia „Słowo" we Lwowie, ul. Czackiego 6.
Видає: Видавнича Кооператива „Червона Калина", Львів вул. Зіморовича 12. Зав. Осип Навроцький.
Редактор: Василь Софронів-Левицький. Друкарня „Слово", у Львові, вул. Чацького 6.